Втора глава

Победа и консолидация. 1948–1968

На 4 януари 1948 г. в София се провежда XIV пленум на ЦК на БРП (к). Закрита е длъжността председател на ЦК на БРП (к). Георги Димитров става генерален секретар на ЦК. За членове на Политбюро са избрани: Георги Димитров, Трайчо Костов, Васил Коларов, Антон Югов, Вълко Червенков, Георги Дамянов, Георги Чанков, Добри Терпешев и Владимир Поптомов. За кандидат-членове: Цола Драгойчева, Райко Дамянов, Петко Кунин, Димитър Ганев и Титко Черноколев. Секретари на ЦК отново са Трайчо Костов, Вълко Червенков и Георги Чанков.

Петима от членовете на новото Политбюро: Димитров, Коларов, Червенков, Георги Дамянов и Поптомов, са „външни" (емигранти в СССР). „Вътрешните" са четирима: Костов, Югов, Чанков и Терпешев. Повечето кандидат-членове са „вътрешни". Само Червенков от секретарите е „външен".

През април 1948 г. Великото народно събрание приема Закон за одържавяване на едрата градска покрита недвижима собственост. Национализирани са къщи, апартаменти, магазини, вили и промишлени сгради. Законът има конфискационен характер (така е и замислен) и е насочен срещу частната собственост на средната класа, но под неговите разпореждания попадат фактически всички собственици на недвижими имоти в градовете, макар че законът не се ограничава само до тях. През годините на социализма засегнатите от този закон се смятат за неблагонадеждни и са длъжни да го отбележат в специалните въпросници, попълвани при постъпване на работа или в университет, при пътуване в чужбина или по какъвто и да е друг повод. Изисква се писмен отговор на въпроса:

Лицето засегнато ли е (има ли близки, които са засегнати) от специалните закони, издадени след 9.IX.1944 г.?

Прекратена е и дейността на частните строителни дружества и дори на индивидуални предприемачи.

Петият конгрес на БРП (к) се провежда в София от 18 до 25 декември 1948 г. В него участват 973 редовни делегати и 72 делегати със съвещателен

глас, представляващи 495 658 членове на партията. Присъстват и делегации от комунистически партии от 17 страни, между които от Швейцария, Южноафриканския съюз и Аржентина. Конгресът сменя името на партията на Българска комунистическа партия (БКП), а в заключителното си слово Георги Димитров обявява, че съветската власт и народната демокрация – за която се твърди, че е политическата форма на управление в България – са две форми на диктатурата на пролетариата, която е основна закономерност на изграждането на социализма. Той заключава, че преминаването към новия обществен строй (социализма) не може да бъде извършено без диктатура на пролетариата. Поет е курс към изграждане на социализъм чрез индустриализация, кооперииране на селското стопанство и културна революция и се дава пълен ход на налагането на съветския модел във всички сфери на живота.

В новия Централен комитет, избран на конгреса, са включени 47 членове и 28 кандидат-членове. В Политбюро влизат 9 души: Георги Димитров, Трайчо Костов, Васил Коларов, Вълко Червенков, Георги Чанков, Антон Югов, Георги Дамянов, Добри Терпешев и Владимир Поптомов. Кандидат-членове са Титко Черноколев, Райко Дамянов и Минчо Нейчев. Генерален секретар на ЦК на БКП остава Георги Димитров, секретари са Георги Чанков и Вълко Червенков.

След завършването на Петия конгрес на БРП (к), на 29 декември 1948 г., ВНС приема първия петгодишен план (1949–1953) за *„развитие на народното стопанство"*. Като основна негова икономическа задача се поставя *„построяване на основите на социализма в България по пътя на индустриализацията и електрификацията на страната, кооперирането и машинизирането на селското стопанство.*

Консолидиране на политическата власт

През 1948 г. завършва и формалното ликвидиране на останалите съюзници от преврата на 9 септември 1944 г. Те по-скоро отпадат и изчезват от политическата история на България. Процесът на превземане на ръководствата на „Звено", БРСДП и Радикалната партия, започнал още от 1945 г., идва до своя логичен завършък. Опозиционно настроени членове на тези партии са изтласкани с помощта и грубата намеса на комунистите, които успяват да осъществят превземането на организациите чрез свои агенти, симпатизанти и приятели на комунистите.

Единствената продължаваща съществуването си партия се оказва БЗНС – най-масовата и водеща по популярност в историята на България до

9 септември 1944 г., – която е сполучливо разцепена и с новото си ръководство се е превърнала във верен и непоколебим съюзник и помощник (макар и формално) в управлението на страната чак до 1989 г.

На 3 януари 1948 г. свиканата Национална конференция на НС „Звено" под водачеството на Кимон Георгиев – министър-председател, заместник-председател на Министерския съвет, министър и член на Президиума на Народното събрание до смъртта си през 1969 г. – декларира подкрепа за *„изграждането на социализъм"*. След една година, на 19 февруари 1949 г., пак на Национална конференция, Народният съюз „Звено" приема, че е изпълнил ролята си, и решава да се саморазпусне и да се влее изцяло в Отечествения фронт. С този акт „Звено" престава да съществува като самостоятелна политическа организация. Кимон Георгиев получава два пъти званието „Герой на социалистическия труд" , през 1962 и 1967 г. Погребан е на 30 септември 1969 г. в София с държавни почести, като в церемонията участва министър-председателят Тодор Живков.

На 25 януари 1948 г. Върховният партиен съвет на Радикалната партия (крилото в Отечествения фронт със секретар Славчо Стоилов и почетен секретар Стоян Костурков) публикува Декларация в подкрепа на „курса към изграждане на социализъм". Радикалната партия (крилото, влязло в ОФ) се саморазпуска на 6 март 1949 г. и членовете ѝ се вливат в ОФ.

В края на януари 1948 г. Висшият партиен съвет на БРСДП излиза с декларация, с която подкрепя *„курса към изграждане на социализъм"*. Решено е партията да се влее в БРП (к). На 11 август 1948 г. БРСДП приема официално и формално марксизма-ленинизма и се влива в БРП (к). Членството в БРП (к) не е автоматично, в нея са допуснати по-малко от половината ѝ членове.

Паралелни процеси вървят в младежките организации и синдикалните съюзи. На общо събрание на 21 и 22 декември 1947 г. младежките организации на партиите в ОФ се сливат в Съюз на народната младеж (СНМ), който се превръща в казионна масова организация за контрол върху младежта и възпитанието ѝ в комунистически дух, за подпомагане мероприятията на комунистическата власт, в това число организирането на бригадирското движение, и като банка кадри за ръководството на БКП.

Младежките строителни бригади се формират още през 1946 г. През лятото на същата година 2000 младежи от национална младежка строителна бригада „Георги Димитров" започват работа на прохода Хаинбоаз. Бригадири построяват град Димитровград, фабриката „Вулкан", Азотно-торовия завод и работят на обекти в цяла България: пътя през Прохода на Републиката, железопътни линии: Ловеч – Троян, Перник – Волуяк, Самуил – Силистра, язовирите „Александър Стамболийски" и „Георги Димитров" и др.

През втория етап – след 1970 г. – бригадите се изпращат в помощ преди всичко на селското стопанство, както и в промишлени предприятия и стро-

ителството при нужда. Младежките бригади стават всекидневие за всички ученици и студенти, участниците в тях се набират по списък, отказ от участие не е възможен и се наказва. Формално бригадите са на доброволни начала, но освобождаването от участие става само по уважителни причини.

Отказът от участие в бригадите – независимо от официалното название „доброволни младежки бригади" – води не само до комсомолски, но и до административни наказания, в това число изключване от учебно заведение. [A] Неприятности заплашват и онези, които открито изказват съмнения в реалната доброволност на бригадите, обикновено такива личности са обявявани за „неблагонадеждни" и по-нататъшното им развитие – образование или работа, се възпрепятства. Има сведения, че над 450 000 младежи са участвали в младежките бригади през годините.

Самият Отечествен фронт подлежи на еволюция, консолидация и промяна. На Втория си конгрес през февруари 1948 г. решението е ОФ да се превърне от партийна коалиция – каквато формално е била от 1942 до 1948 г. – в единна обществено-политическа организация с индивидуално членство. С това решение се слага край на политическата дейност на ОФ и тя се превръща в масова казионна организация с битов характер.

Консолидацията на всички политически сили в един орган и концентрацията на цялата власт в БКП създава много нови проблеми за ръководството на партията. При липсата на изявена опозиция всички разногласия и възможни несъгласия с единствената линия, прокарвана от Политбюро, по необходимост трябва да се случват вътре в партията и нейните органи.

Разногласия са неизбежни, дори и да не съществуват противоречия по основните проблеми. Недоверието на дошлите след 1944 г. от емиграция в СССР спрямо местните комунисти – тези, които са били участници в съпротивата или са били по затвори и лагери – се споделя и от другата страна. Но не е само това.

Властта на партията в България е несъкрушима, тотална и вече – към 1948–1949 г. – до голяма степен осигурена дори и след изтеглянето на съветските гарнизони от страната, които са гаранция за сигурността на новите управници. Но комунистическата вихрушка в София и местните партийни ръководители се сблъскват с необоримия факт, че въпреки неограничената си власт вътре в държавата фактически те не са суверенни, понеже във всеки момент и по всеки въпрос зависят от последната дума на Москва.

Изобилието на съветски агенти, специалисти от всякакъв вид, експерти, придадени към всички министерства и държавни органи, означава, че

[A] Авторът бе Никола Г. Алтънков бе изключен „завинаги от I мъжка гимназия в София и за 2 години от всички учебни заведения в страната" в края на май 1948 г. заради отказ да участва в бригадите.

съветската страна не само е изцяло в течение на процесите в България, но притежава правото да диктува тяхното развитие. Българските комунисти са подвластни на съветските ръководители не само по отношение на действията, които са предприемани в политическата, икономическата, социалната и културната сфера, но и относно вътрешнопартийни проблеми.

Суверенитетът на Политбюро се нарушава постоянно и зависи от развоя на събитията извън България. Това, което се случва в СССР, рефлектира с пълна сила върху страната ни. Действия, които се случват в СССР и които може да изглеждат ирационални, необясними и дори съмнителни, получават гражданственост и са напълно валидни за партийните ръководители в София.

Решенията на Сталин, които са безпрекословно задължителни в целия СССР, са не по-малко задължителни в България, колкото и необясними да изглеждат понякога. За българските комунисти Сталин е не по-малка заплаха, отколкото бяха те самите за противниците си в България. Времето за ликвидиране на ликвидаторите настъпва през 1948 г. и трусовете в партията се отразяват на по-нататъшното ѝ развитие. Оказва се, че вече не е достатъчно – както българските комунисти ще разберат – да се гонят и премахват само враговете на партията, но и тези вътре в нея. А също и онези, които по различни причини са се оказали неудобни за съветското ръководство.

Привичките на Сталин винаги са били съсредоточени не само в преследване на явни врагове, но и на потенциални неприятели. Не само неприятели на властта, но и негови лични, и то по причини, които са понятни само нему. Сталин не дава отчет за действията си на никого. И след скарването си с Тито той решава да започне генерална чистка вътре в социалистическия лагер. Жертви падат във всички социалистически страни. Подбудите за действията на Сталин са неразгадаеми за жертвите, нито за изпълнителите на желанията му.

Конфликтът Сталин–Тито и България

Скарването на Сталин с Тито през 1948 г. и появилата се нетърпимост между Югославия и СССР не само на партийно, но и на държавно равнище, веднага се отразява в отношенията на България с двете страни. Невъзможно е българските комунисти да изберат друг път освен този, който е предписан и се диктува от Москва. Но за тях не е много лесно да превъзмогнат линията на Коминтерна по македонския въпрос, която не е била приета без възражения, най-малкото поради факта, че голяма част от партийните ръководители имат македонски родословни корени. Особено чувствително е

било положението – в Москва, както и на Балканите – по време на войната. Българските комунисти по традиция са имали силно влияние в работата на Коминтерна, там думата им се е чувала. В сравнение с тяхната роля и значение влиянието на югославската комунистическа партия е било незначително. Въпреки това отношенията поне между Тито и Георги Димитров са били повече от колегиални и може би приятелски. Димитров е помогнал на Тито да запази постовете си в югославската комунистическа партия и в Коминтерна и вероятно е бил фактор в спасението му по време на повсеместните чистки в апарата на Коминтерна в края на 30-те години.

Положението се променя по време на войната, когато Тито разгръща съпротивително движение в Югославия, за мащабите и значението на което българските комунисти могат само да мечтаят. На всичко отгоре с връщането на Македония към България през 1941 г. македонските членове на югославската комунистическа партия отказват да сътрудничат с нея и се прехвърлят към българските комунисти. Въдворяването на реда се превръща в болезнен и неприятен процес, Македония в края на краищата остава в сферата на действие на ЮКП и македонските комунисти насилствено са прехвърлени обратно в Титовото съпротивително движение. Това става, разбира се, за сметка на намаляващото значение и сравнителната тежест на БКП в аферите на комунистическите отношения на Балканите.

От водеща сила през 30-те години българските комунисти – и специално Задграничното бюро – са принудени да наблюдават с почуда и горест засилването на влиянието на Тито по време на войната, докато се стига до неприятния факт Титова Югославия да се превърне в основен фактор на Балканите. А след войната Георги Димитров и партията му да са принудени да бъдат втора цигулка. Това, че Димитров и Тито продължават да са много близки, след като режимите в страните им са комунистически, не помага особено за издигането авторитета на Димитров и БКП пред Сталин, още повече след като той скъсва отношенията си с Тито през 1948 г.

БКП е принудена да направи завой на 180 градуса по македонския въпрос. И – колкото да е парадоксално, но е истина – изоставянето на предателската политика на отродяване на част от българския народ и заплахата от загуба на територия в полза на чужда държава се дължат на личната политика на Сталин, който застъпва позиция в полза на България и националните ѝ интереси. Разбира се, съвсем не от загриженост за българските национални интереси или идеали.

Становището на БКП, което е открито антинационалистическо и предателско по отношение на собствената си родина, е отхвърлено само благодарение на застъпничеството, намесата и заповедите на Сталин.

Въпреки това двойствената политика на БКП относно Македония, Югозападна България (Пиринския край) и отродяването на тамошното

население, превръщайки го насилствено в македонци, не са напълно изоставени и продължават поне до 1956 г., когато в поредното преброяване са записани повече македонци, отколкото са преброени насилствено през 1946 г. Половинчатата и примиренческа позиция относно Македония и македонците продължава поне до 1963 г., когато Тодор Живков, макар и неособено охотно, преминава на позиции, по-близки до националните.

Трайчо Костов – чужд агент, жертва на Сталин или и двете

1949 година е особено неприятна за комунистическото ръководство. Най-важният триъгълник на властта, върху който се е градил партийният живот през годините след преврата, изчезва. За много кратко време партията губи трима най-важни свои ръководители, хора, които са водили партийните дела през последните 25 години. Георги Димитров умира на 2 юли 1949 г. в съветския правителствен санаториум Барвиха край Москва. На 17 декември е екзекутиран Трайчо Костов. На 23 януари 1950 г. почива Васил Коларов.

В течение само на 7 месеца старите изпитани водачи изчезват, на политическата сцената идват второстепенни играчи и картината на върха на Партията е тотално променена.

Преди тези събития, на 5 декември 1948 г. за Москва заминават трима главни лидери на БРП (к) – върховният лидер Георги Димитров, Вълко Червенков, неговият зет, и Трайчо Костов, който от 1944 г. е несменяем главен секретар на партията и водещ ръководител през годините след преврата на 9 септември 1944 г. Трима са поканени/привикани от Сталин и съветското Политбюро, за да получат указания за провеждането на Петия конгрес на БРП (к). На съвещанията, проведени на 6 и 7 декември, Сталин лансира идеята, че „народната демокрация" и съветският режим са две форми на диктатурата на пролетариата, което означава да се премине към открито прилагане на съветския модел в страните с „народна демокрация". Указанието е прието с благодарност от страна на Георги Димитров, понеже тази формула разрешава възела от противоречия, свързани със същността на развитието на България. На предстоящия конгрес тази формулировка ще се превърне в основополагащ признак на развитието на България. Но изниква съвсем нов проблем.

На срещата Сталин остро напада Трайчо Костов за това, че е укрил стопанска информация от съветските представители в България, в което вижда проява на „национализъм" и стремеж към независимост (по примера на

Тито?), и изисква от българското ръководство да вземе мерки срещу Костов. Належаща е чистка в българската партия.

Първите сигнали за антисъветски прояви на Трайчо Костов и други българи са още от октомври 1948 г. и произлизат от съветското посолство в София. През ноември е арестуван Кирил Славов, индустриалец, свързан с комунистическата партия и неин помагач преди 9 септември 1944 г. Два месеца по-късно е задържан помощник на Костов – Никола Начев, който впоследствие ще бъде съден заедно с него. В следствието срещу Славов участва съветският съветник към МВР Митя Трифонов, който вероятно е докладвал на съветския посланик или директно в Москва.

Изтръгнатите след мъчения самопризнания от Славов замесват Трайчо Костов с английското разузнаване. Това става на 10 април 1949 г., а само три дни по-късно Вълко Червенков и Антон Югов се срещат в Москва със Сталин и В. С. Абакумов, министър на държавната сигурност на СССР. Разисквани са българо-югославските отношения и случаят „Трайчо Костов". След връщането на българите в София започва тайната операция „Доктор" за денонощно проследяване на Трайчо Костов от агенти на ДС.

В средата на май директорът на ДС Руси Христозов предлага на Антон Югов да се потърси помощ от съветски следователи с опит в подобни случаи. След телеграма до Кремъл с молба за помощ и преди ареста на Костов на 20 юни в София пристига бригада от МГБ, оглавявана от „следователя по особено важни дела" Лев Аронович Шварцман (генерал Чернов). С него е командирован и полковник Лихачов, който едновременно със софийската си мисия работи по сходни случаи в Будапеща по делото на Ласло Райк и в Прага при следствието срещу чехословашкия външен министър Владимир Клементис.

Случаят „Трайчо Костов" се разширява, уличават се редица финансови, стопански, военни и партийни дейци, дори началници от ДС – Николай Задгорски, Стефан Богданов и Георги Ганев. В Москва живо се интересуват от развитието на следствието в София. На 3 септември генерал Абакумов предлага на Сталин в следствието срещу Костов да се изостави „английската следа" и да се намери „югославска връзка". Чрез полковник Шварцман новата постановка на следствието е предадена на Вълко Червенков и на Руси Христозов. Според последните указания следователите разкриват „престъпните връзки на бандата на Трайчо Костов с титовската клика".

За подсилване на сигурността в София – и в провинцията – от Москва пристигат съветски военни части. През октомври и до края на януари 1950 г. жителите на София забелязват небивало оживление около главните правителствени и партийни сгради, където се въртят непознати млади хора, облечени цивилно, но със странно издути дрехи. Тогавашните слухове за наличие на съветски чекисти в София се потвърждават от разсекретени сведения в съветските архиви.

Според доклад на Абакумов до Сталин от 25 октомври 1949 г. войските на МГБ, изпратени в България, са били общо 4050 души, от които 500 стоварени в гр. Сталин (дн. Варна). Охранявани са били сградите на ЦК на БКП, Министерският съвет, Народното събрание, Централният затвор, посолството на СССР и други правителствени сгради и резиденции.

Вероятно се е очаквала съпротива, понеже съветските части са били въоръжени с картечници „Дегтяров" и леки малокалибрени минохвъргачки. Чекистите са били дислоцирани не само в София, изпратени са били в по-големите градове и в граничните райони. Войските са били под командата на генерал-майор П. В. Бровкин. Според разказите на капитан Перевалов повече от два месеца всяка нощ при охраната на Централния затвор бойците от МГБ са сменяли българските милиционери, а в сградата на ЦК на БКП дори били установени „огневи точки".

На 6 ноември генерал Шварцман докладва в Москва за разговорите си с Червенков, Коларов и Руси Христозов (новия министър на вътрешните работи, заменил Антон Югов на 6 август 1949 г.). Сталин нарежда на Абакумов обвинителният акт да бъде представен предварително в Москва. Той е изпратен на Сталин на 24 ноември и вероятно е бил добре проучен от него, защото върху документа има негови ръкописни бележки с молив.

Сталин продължава лично да се интересува от развоя на процеса срещу Трайчо Костов. Полковник Шварцман всекидневно изпраща доклади в Москва.

Нищо лично може би, понеже чистки от подобен характер и мащаб и с подобни обвинения започват във всички новопроизведени социалистически страни. През май 1949 г. в Унгария Ласло Райк е арестуван, съден и екзекутиран на 15 октомври с.г.; през септември 1948 г. в Полша Владислав Гомулка е снет от постовете си и прекарва в затвор три години – от 1951 до 1954 г.; през ноември 1952 г. в Чехословакия Рудолф Слански е арестуван и екзекутиран на 3 декември с.г. Румънката Ана Паукер е снета от постовете си през май 1952 г., арестувана е през февруари 1953 г. и само смъртта на Сталин през март я спасява; тя е низвергната, но оживява.

При тези преследванията срещу видни лидери в социалистическите страни освен личните указания и нареждания на Сталин съществуват поне още два фактора, които имат значение за живота на наречените жертви. Първият фактор е особената обстановка, в която се намират ръководствата в различните социалистически страни. Рудолф Слански в Чехословакия си е навлякъл ненавистта на Клемент Готвалд, с когото отношенията им са обтегнати. Причината е борбата за власт и за близостта им до Сталин, или по-скоро състезанието за благоволението му. Готвалд надделява.

Подобно е положението и в други страни. В Румъния съревнованието за главния пост в партията и държавата и за благословията на Сталин е между

Георге Георгиу Деж и Ана Паукер. Ана Паукер губи. В Полша по същия начин Владислав Гомулка е заплаха за Болеслав Бйерут и губи битката за власт, макар че по-късно си я връща.

В България Трайчо Костов също има противници. Той е „местен", прекарал е военните години в нелегалност и в затвора, за разлика от Вълко Червенков, който пристига от СССР след превратa заедно с тъста си Георги Димитров и Васил Коларов. Други „местни" ръководители като Антон Югов, Георги Чанков и Цола Драгойчева също недолюбват Трайчо Костов, между другото и заради меката присъда (доживотна, но не смъртна), която получава на процеса през 1942 г. срещу ЦК на БКП.

Тази „мека" присъда ще бъде включена в обвиненията на процеса срещу него. Малко по-надолу в йерархията, но готов за действие, е и новата звезда, бъдещият некоронован цар на България Тодор Живков, който по-късно извлича най-големи дивиденти от нападките срещу Трайчо Костов в партийните среди и от процеса срещу него.

Вторият фактор в гоненията на висши партийни лидери в социалистическите страни е странен. Той е свързан с внезапно появилата се – през 1948–1953 г. – ненавист у Сталин спрямо евреите. Известни са намеренията му да предприеме широкомащабна кампания в СССР, насочена против „ционисти" и „чужди агенти на англо-американския империализъм". И двете категории се отнасят до етнически евреи, които са на водещи позиции в комунистическите партии в СССР, съюзните републики и новите социалистически страни в Средна и Източна Европа. Ласло Райк, Ана Паукер и Рудолф Слански са евреи. Същото се говори и за Гомулка. Трайчо Костов не е евреин. Но и това не го спасява.

Чистките в българската партия са започнали още преди срещата на Сталин с българските лидери през декември 1948 г. През лятото на същата година започват масови гонения на партийни дейци във връзка с влошаването на отношенията Сталин – Тито, СССР – Югославия и съответно БКП – ЮКП, Димитров/Коларов – Тито и България – Югославия. Чистките са и във връзка с нарасналия брой партийни членове, който към лятото на 1948 г. надхвърля 400 000 и към края на същата година достига почти половин милион. Съществуват сведения, че около събитията с Трайчо Костов от партията са били изключени между 60 000 и 70 000 нейни членове.

Пленумът на ЦК на БКП от 27 март 1949 г. се занимава с дейността на Трайчо Костов, който е в немилост след срещата му със Сталин през декември 1948 г. Пленумът го обвинява в антисъветска дейност и взима решение да бъде отстранен от състава на Политбюро на ЦК и от правителството. Костов е снет от постовете, които заема (заместник-председател на Министерския съвет и председател на Комитета по стопански и финансови въпроси), и е назначен за директор на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий". Но не задълго.

На 11 и 12 юни 1949 г. в София се провежда поредният пленум на ЦК на БКП. Историческият справочник на БКП от 1985 г. дискретно отбелязва, че на него са

обсъдени проблеми, отнасящи се до затруднения на партийната работа на село и за предстоящите избори.

Справочникът удобно прескача от Петия конгрес на БКП (декември 1948 г.) направо към Априлския пленум на ЦК на БКП през 1956 г. Нито дума за събитията в живота на партията от декември 1948 до април 1956 г.

А Пленумът от юни 1949 г. е много важен за по-нататъшното развитие на цялата Българска комунистическа партия. След по-малко от месец Георги Димитров ще е мъртъв, а месец след обесването на Трайчо Костов ще почине и Васил Коларов. Главната задача на Юнския пленум не е работата на село, нито предстоящите избори. На него се решава съдбата на втория човек в партията. Пленумът разглежда обстойно обстоятелствата, съдействали за снемане на доверието към другаря Костов от страна на съветските другари, и взема решение за изключване на Трайчо Костов от БКП. Той е обвинен в антипартийна дейност, насаждане на антисъветски настроения, националистически уклон, опити да разцепи партията и нечестно и двулично отношение към другарите Георги Димитров и Сталин.

Трайчо Костов е задържан на 20 юни. Арестувани са още около 200 души партийни функционери, някои от които заедно с него ще бъдат изправени на съд. Следствието се забавя, понеже Трайчо Костов отказва да съдейства и да се признае за виновен, каквато е комунистическата традиция при подобни показни процеси. С помощта на експерти от СССР се изтръгват самопризнания, които дават възможност срещу него да се скалъпи и обвинителен акт. Съобщава се за личната намеса в следствието на министъра на държавната сигурност на СССР (НКГБ) Виктор Абакумов и съветския посланик Михаил Бодров.

Обвинителният акт е публикуван във в-к „Работническо дело" от 30 ноември 1949 г. Под заглавие „На позорния стълб престъпната банда на Трайчо Костов" е поместен Актът, с който се подвеждат под отговорност Трайчо Костов и още десет други подсъдими.

Това са видни стопански и финансови ръководители, заемали важни държавни служби: Иван Стефанов е бил министър на финансите, Никола Павлов – помощник-министър на строежите и пътищата, Никола Начев – помощник-председател на Държавния комитет за стопански и финансови въпроси, Борис Христов – търговски представител в СССР, Цоню Цончев – управител на БНБ, Иван Славов – директор на обединение при Министерство на индустрията, Иван Тутев – директор на външна търговия при Министерството на външната търговия.

Двама от обвиняемите са по македонска линия: Васил Ивановски, председател на Националния комитет на македонските културно-просветни дружества в България и инструктор в отдел „Агитация и пропаганда" при ЦК на БКП, и Илия Баялцалиев, политически ръководител на строителното обединение към Софийския градски съвет. Благой Хаджипанзов, бивш съветник в югославското посолство, е обвинен в шпионаж и във връзки с Ивановски и Баялцалиев.

Многозначително или не, в същия брой на вестника, в каре на горния десен ъгъл на първа страница, е поместено в курсив съобщение-предупреждение-заплаха от Вълко Червенков:

Нашата партия успя да разкрие агентите на врага, промъкнали се в нея, и ги привлича под отговорност, сурова отговорност. За нашата партия това е една победа, една много крупна победа. От борбата против трайчокостовщината нашата партия ще излезе по-опитна, по-закалена. Нашата партия ще се очисти от трайчокостовщината докрай – абсолютно докрай.

Непогрешима е – между другото – стилистичната връзка между словореда на Сталин и на отгледания в СССР Червенков (повторенията: отговорност – сурова отговорност, победа – крупна победа, докрай – абсолютно докрай). Имитирането на подхода, стила и дори словореда, употребявани от Сталин, са доказателство за безпределна вярност към Вожда. Впоследствие подобни имитации получават пълна гражданственост в България.

На 7 декември 1949 г. във Военния клуб (ЦДНА) започва съдебният процес срещу Трайчо Костов и другите десет подсъдими. Обвинението се ръководи лично от двама министри: министъра на правосъдието д-р Минчо Нейчев, който е и Председател на Президиума на Народното събрание (де факто президент на България), и министъра на вътрешните работи Руси Христозов. За помощ в организацията на процеса са изпратените от СССР в България видни функционери на МГБ – полковниците Лихачов и Шварцман.

Процесът е открит и на него присъстват кореспонденти и официални лица от чужбина. След като при четиримесечното следствие Трайчо Костов прави пълни самопризнания и уличава и други партийни и държавни дейци, при разпитите му пред съда той внезапно се отказва от показанията си, дадени пред следствието и Държавна сигурност. Той отхвърля обвиненията за участие в заговор на Тито и декларира уважение и почит към СССР.

В информация от 9 декември полковник Шварцман информира Москва, че Костов „се опитал да въздейства в съда върху другите подсъдими", но те „се държали твърдо".

Костов е незабавно изведен от съдебната зала и на другия ден при възобновяването на процеса съдиите отказват да продължат с разпита му и се съсредоточават в изслушване на свидетелите, които дават показания, пред-

варително синхронизирани с получените от Москва инструкции. А също и с вече установените обвинения, предявени в Обвинителния акт.

На 14 декември Костов е осъден на смърт, а останалите подсъдими получават различни срокове затвор. Кремъл веднага е уведомен. Смъртната присъда е изпълнена на 17 декември. С приключването на процеса борбата срещу „трайчокостовизма" и неговите последици върху държавния и партийния живот в България не затихва, а обратно: започва многомащабна чистка в почти всички области на администрацията и партийния апарат. Особено жестоки са мерките, предприети срещу военни и служители в репресивния апарат, в МВР, ДС, Дирекция на милицията и Разузнавателното управление към Министерството на отбраната.

Процесът „Трайчо Костов" създава международни проблеми на България. Освен допълнителното обтягане на отношенията с Югославия заради търсената и „намерена" югославска следа в обвиненията против Костов, са накърнени и отношенията със САЩ. По време на процеса често е споменаван американският представител Доналд Рийд Хийт, че е бил в контакт с Костов, и прокуратурата обвинява Костов, че се е срещал с американеца още в края на 1947 г. Представителят на САЩ е в България е от 1947 г., когато са подновени дипломатическите отношения между България и САЩ. Хийт и Държавният департамент на САЩ отхвърлят тези твърдения, определяйки ги като „явно и доказуемо неверни". Въпреки това на 19 януари 1950 г. българското правителство обявява Хийт за персона нон грата, а служители на американското представителство са арестувани за разследване за шпионаж.

Отговорът на САЩ идва след повече от месец: на 22 февруари САЩ скъсват дипломатически отношения с България. На следващия ден Хийт и още четиридесет и трима служещи в Американската легация напускат България. Българското правителство квалифицира скъсването на отношенията като нов етап от „борбата на американските империалисти срещу мирния демократичен фронт". Посолството на Полша във Вашингтон поема българските интереси в САЩ, а Посолството на Швейцария в София защитава американските интереси в България.

Чистки в Партията, нови съдебни процеси

След няколко доклада на съветски съветници към българските служби, първите от които са още от октомври 1949 г., и след полученото разрешение за действие се извършват сериозни промени в ръководствата на МО и МВР. Началникът на Генералния щаб генерал Иван Кинов е сменен, а някои от най-популярните партизански командири от съпротивата преди 9 септември

1944 г. са арестувани и разследвани за връзки с „югославската клика на Тито". Те вече са генерали и заемат високи постове във войската – Славчо Трънски, Денчо Знеполски, Здравко Георгиев и др. Още през март 1948 г. – във връзка с процеса на т.нар. Втори легионерски център – е отстранен и впоследствие арестуван генерал Петър Врачев, началникът на военното разузнаване.

През март 1950 г. в София пристига генерал С. И. Филатов, назначен за старши съветник в българското МВР. Той не само надзирава, но и участва пряко в разпитите на арестуваните партийни дейци, обвинявани като англо-американски шпиони и агенти на Тито. Филатов също има важна роля при следствието срещу генералите Тошев, Трендафилов и Лекарски (участници в превратa на 9 септември 1944 г.) по делото на т.нар. „Военен център". В инструкция от 22 юни 1951 г. Филатов заповядва:

Щателно с цялата настойчивост да се разпита арестуваният Стефан Богданов.

Богданов, началник-отделение в Държавна сигурност, е задържан през август 1949 г. и повече от две години след ареста му е подлаган на изтезания.

Генерал Филатов разширява обсега на преследванията и нарежда на ЦК на БКП да се иска разпореждане за разпит на членовете на ЦК на БКП Добри Терпешев, Борис Копчев и други висши партийни дейци. За радост и щастие на ръководителите на БКП, през лятото на 1951 г. генерал Филатов е отзован в Москва след разговор между Вълко Червенков и Сталин. Сведенията сочат, че отзоваването на Филатов не се дължи на загрижеността на Москва за благосъстоянието на българските ръководители – сериозно притеснени от мащаба на разобличителните акции на съветския генерал, – а по-скоро на продължението на вече започналата в СССР репресивна кампания срещу т.нар. „ционистки заговор".

Скоро тази кампания, започнала през 1950 г., се обръща и срещу съветските участници в организирането и фабрикуването на политическите съдебни процеси в Полша, България, Чехословакия и Унгария. От юли до октомври 1951 г. са арестувани и подведени под отговорност генерали, полковници и по-нисши чинове от ведомството на генерал Абакумов (самият той също е арестуван), които са водили кампаниите против Гомулка, Трайчо Костов, Слански и Райк.

Между арестуваните са и полковниците Шварцман и Лихачов, както и генерал Филатов, известни с активното си участие при провеждането на чистките в България. Някои анализатори са склонни да мислят, че тези нови преследвания са аналог на предходните чистки в СССР от 30-те години, които са довели до физическото ликвидиране на Хенрих Ягода, Николай Ежов и други видни участници в партийните чистки с цел заличаване на следите при поредния тур на сталинските репресии.

Големият удар срещу висшия кадър на БКП по никакъв начин не намалява репресивната политика на режима по отношение на старите му врагове: останките от предишната „монархофашистка" власт и новосъздадената опозиция от бивши съюзници на партията. Действа се на три фронта едновременно, а от разправата във висшето ръководство на БКП се възползват главно тези, които успяват да получат благословията на Сталин. След неговата смърт през март 1953 г. зависимостта на София от Москва продължава, както и линията на репресии и постоянен терор.

От 3 до 6 април 1950 г. в София се води нов съдебен процес срещу 12 стопански ръководители, обвинени в участие в трайчокостовския заговор, саботаж и вредителство. Обвиняемите се признават за виновни и получават тежки присъди затвор.

Пленум на ЦК на БКП, състоял се в София на 9 май 1950 г., разглежда състоянието в страната и вътре в партията и решава да продължи борбата срещу вътрешнопартийния враг чрез

повишаване на бдителността, разобличаване на Титовата клика и нейните агенти от трайчокостовската банда, за по-нататъшно разкриване на империалистическо-Титовите бандити-диверсанти.

Втори съдебен процес срещу група стопански ръководители, обвинени във вредителство и саботаж, се води в София от 21 до 26 август 1950 г. Всички обвиняеми са осъдени, изключени от партията и прекарват дълги години по затвори и лагери.

В края на април и началото на май 1951 г. започва голям процес срещу висши комунистически функционери: Петко Кунин, член на Политбюро, министър на индустрията и занаятите (1947–1949) и министър на финансите (1949); Манол Сакеларов, министър на електрификацията, водите и природните богатства през 1946–1947 г., а след това до 1949 г. министър на строежите и пътищата. През 1949 г. е обвинен в антидържавна и антипартийна дейност. Обвинен в „съучастничество" с Трайчо Костов, той получава тежка присъда и умира в Старозагорския затвор на 23 януари 1954 г. Друг подсъдим е Иван Масларов, той е съпроцесник на Трайчо Костов от процеса срещу ЦК на БРП през 1942 г. (тогава получава доживотна присъда), след това е член на ЦК на БКП и работи в Пиринския край по македонизирането на местните българи. След няколко години е реабилитиран. Всички други подсъдими по процеса от май 1951 г. получават присъди от 10 до 15 години затвор.

Много интересна е историята на Петър Семерджиев, друг обвиняем по същия процес. Той е от малкото членове на БКП, които оставят подробни спомени. Семерджиев членува в БРП (к) от 1940 г., става партизанин в сли-

венския отряд „Хаджи Димитър“ и е най-младият кандидат-член на ЦК на БРП (к). [A]

На процеса през май 1951 г. получава тежка присъда за „съучастничество“ с Трайчо Костов. След 1956 г. е освободен, но не е реабилитиран. В III управление на Държавна сигурност за борба с контрареволюцията му е открита разработка за наблюдение под псевдоним „Провокатор“, следен е с кого се среща и какво говори. Близък приятел е с Петър Богданов, който след 9 септември 1944 г. е първият ръководител на контраразузнаването, отделение „Б“ на Държавна сигурност. Той също е арестуван и измъчван от следователите в Държавна сигурност в продължение на две години и е осъден на 15 години затвор по обвинение, че участва в тайна организация, ръководена от Трайчо Костов, целяща да събори народната власт.

На 15 юни 1973 г. Семерджиев, заедно със съпругата си Ема Герон, заминава за Испания и емигрира в Израел. Там той пише книги (вж. библиографията) и говори по западни радиостанции против властта в България и специално против Тодор Живков, когото нарича

нищожество, облечено в доспехите на величие

(заглавие на първата му книга). През май 1975 г. Софийският градски съд му издава задочна присъда от 10 години затвор за отказа му да се завърне в страната и за поставяне „в услуга на чужда организация – радио „Свободна Европа“, за да ѝ служи във вреда на НРБ“. Съществуват сведения (непотвърдени), че Семерджиев е бил доносник и агент на полицията още от младежките си години в Сливен.

[A] Ето какво казва самият Семерджиев за методите на следствие в ДС:

„Следствието основно се различаваше от методите на старата полиция с възприемането на японския метод на мъчения – слагат те на столче без облегалка и ти връзват ръцете горе над врата. Така те държат едно-две денонощия. Като паднеш, те слагат на колене, като ти подпрат главата в стената. Следователите искаха да призная, че съм участник в групата на Трайчо Костов, как съм бил завербуван в нея, защото съм бил противник на комунистическата власт и агент на полицията. Като не признаеш, следователите си пишат тяхното обвинение. Така стана и с мен.“

Семерджиев е изолиран в единична килия във Варненския затвор в отделението за осъдените на смърт. По-късно е преместен в затвора в Шумен, откъдето с група осъдени комунисти са изпратени в лагера в Белене:

„Там бях повече от година. Настаниха ни по 30 души в наказателни отделения. Извършвахме тежка физическа работа – копаехме и носехме камъни. Бяхме облечени всеки със своите дрехи и онова, което беше останало от тях на гърба ни. Там режимът беше най-тежък, не може да се сравнява с никой друг лагер. Никакви свиждания, никакви писма. Никаква връзка с никого. Тогава си мислех, че всичко е свършено.“

Кампанията против съмишленици, съучастници и свързани с Трайчо Костов не заглъхва, а получава нов тласък след Пленумите на ЦК на БКП през 1950 г. Преследвания на стопански дейци и неудобни за партийното ръководство лица продължават, дори и срещу такива, които не са свързани по никакъв начин с Трайчо Костов или „престъпната му банда". Новите обвинения са саботаж, вредителство, оттам и шпионаж в полза на чужди държави – главно САЩ и Великобритания, но и Титова Югославия не е пропусната.

През януари 1952 г. е образуван съдебен процес срещу група строителни инженери, обвинени, че още от 1945 г. са били включени и са участвали активно във вредителско-шпионска група в железопътното строителство, организирана от Манол Сакеларов. Присъдите са много тежки: трима от подсъдимите са осъдени на смърт, а останалите девет – на различни срокове затвор.

През декември 1952 г. е повдигнат процес срещу друга група строителни инженери в София. Всички подсъдими са осъдени на дълги години затвор.

Военната промишленост в България е отрасъл, в който повечето от ръководните кадри са военни лица, инженери и други специалисти, заварени от новата власт по време на превратa от 9 септември 1944 г. Те служат на режима по същия начин, както са изпълнявали задълженията си и при старата власт. Не са забелязани никакви отклонения, нито пропуски в работата на военните заводи, но въпреки това отрасълът не е пощаден при развихрилите се репресии.

С Решение № 684 от 14 юни 1950 г. на Секретариата при ЦК на БКП е определена комисия, която да обследва ръководния кадър при ДСО МЕТАЛХИМ и заводите към него с отговорник на комисията Антон Югов, министър на промишлеността. Комисията преглежда общо 202 дела на ръководни кадри в ДСО и заводите №10, №11, №12, №13, №14, №15, които се водят на отчет към Обединението. Това са кодовите названия на военните заводи в България. Прегледани са делата и на 18 души извън плана.

Комисията излиза със заключение:

По-голяма част от ръководните кадри на заводите са от старата монархофашистка власт. Почти всички от тях са завършили образованието си в Германия, Италия и Австрия. По-късно са изпратени на специализация или за доставки на оръжейни припаси по няколко пъти в същите страни. Всичко това е оказало още по-голямо въздействие за оформянето на техните (фашистки) възгледи и ги е направило непоправими врагове на днешната народна власт.

Арестувани са генерал Боньо Бонев, началник на Държавната военна фабрика (ДВФ) през 1938–1943 г., полковник Крум Тодоров, началник ДВФ от 1944 до 1948 г., инженер Ганчо Гигов, главен инженер на ДВФ от 1944 г.

до 1947 г. Последните двама са осъдени на смърт по Дело № 710/1952 г. Твърди се, че нарежданията са дошли от Москва.

Между арестуваните е и Светослав Попов, главен технолог на ВМЗ-Сопот, който е обвинен в отказ да приложи „новите" съветски технологии във военната промишленост.

Комисията разследва какви са връзките на вражеската организация с трайчокостовци и каква е ролята ѝ в цялостно провежданата заговорническа дейност срещу народната власт. И още: какви са съставът, структурата, ръководството, целите и задачите, методите на работа и дейността на Трайчо-Костовата организация в ОДП, военните заводи, както и във ВУЗ и евентуално МНО, министерството на промишлеността. Какви са връзките на същата с английското и евентуално с Титовото разузнаване?

Следствието се води срещу лицата Стефан Ватев, Иван Бояджиев, Бочо Натев, Ганчо Гигов, Георги Радков, Крум Тодоров, Иларион Тихчев, Михаил Герасимов, Тодор Новкиришки и Марин Калбуров.

Осъдени на смърт са ръководителите на оръжейния завод в Сопот, тогава Завод № 11, генерал Димитър Томов, полковниците Иван Стефанов, Симеон Рангелов, Ценко Ангелов, инженер-химик Георги Колев, Стефан Ватев, Бочо Патев и Иван Бояджиев. Всички останали обвиняеми получават присъди затвор.

През септември 1951 г. се завежда процес срещу Георги Ганев, заместник-директор на Държавна сигурност, Стефан Богданов и Николай Задгорски, началници на отдели в ДС, и няколко други участници в репресивния апарат. Всички те са обвинени като участници в трайчокостовския заговор. Ганев, Богданов и Задгорски получават присъди по 15 години затвор.

Въпреки проблемите, създадени вътре в партията след скъсването на отношенията между Тито и Сталин – които водят до нова вълна от репресии и нанасят сериозен удар върху партийните кадри във всички социалистически страни, – нито за миг не е изоставена кампанията за довършване до край на всеки опит за съпротива срещу новата власт. В случая с България, където щетите, нанесени – и понесени – от кампанията срещу „врага с партиен билет", са особено мащабни, търсенето на врагове извън партията не намалява. Новият подход е, че при новосъздалото се положение има възможност да се свържат стари врагове с опозиционери от годините след преврата (бивши съюзници в управлението), а и с уж появилите се групи за саботаж и вредителска дейност, свързани с Трайчо Костов и неговите помагачи.

Процес срещу Димитър Гичев – разгром на БЗНС (Н. Петков)

От 12 до 16 април 1948 г. в София се води процес срещу Димитър Гичев, бивш лидер на БЗНС „Врабча-1". През 1945 г. той е осъден от Народния съд на една година затвор, но е освободен в навечерието на изборите през есента на 1945 г. и преминава към опозиционния БЗНС „Никола Петков". Арестуван е на 31 декември 1947 г. и е обвинен в подготовка на въоръжено сваляне на властта, организиране на саботажи и разпространяване на слухове. Подсъдими по процеса са и Димитър Аргиров, Катя Борисова Стефанова, Йордан Стоянов и Димитър Малковски. Димитър Гичев е осъден на доживотен затвор. Цялото му имущество е конфискувано. Аргиров получава 15 години затвор.

През 1956 г. на Димитър Гичев е предложено да подпише декларация, в която да обяви, че подкрепя комунистическото управление и е готов да сътрудничи с него. Срещу подписа му на Гичев е обещано да бъде амнистиран и дори да получи политическа позиция в комунистическата държава заедно с всички произтичащи от това привилегии. Гичев разбира, че ако приеме, ще пречупи окончателно земеделското движение в България, и отказва. Той е освободен от затвора чак през 1960 г., след като излежава 13 години при ужасни условия, сам в килия, измъчван и тормозен. Болен и изтощен, земеделският лидер прекарва последните четири години от живота си в бедност и забвение. Умира на 26 април 1964 г.

Две години преди това подобно предложение е направено на и прието от неговия баджанак, политически приятел и известен земеделски водач – Вергил Димов, който има сходна съдба с тази на Гичев. Той е с доживотна присъда от Народния съд, но е помилван и оставен под домашен арест, а по-късно отново е в затвора. Вергил Димов подписва декларация за лоялност към режима и отново е помилван през есента на 1954 г., след което в статия в „Работническо дело" публично се разкайва за опозиционната си дейност. В замяна на това от 1957 г. става член на Върховния съюзен съвет на казионния БЗНС и ползва привилегиите на режима.

Повечето известни земеделски дейци от времето на Никола Петков и опозиционния БЗНС се разкайват и подобно на Вергил Димов се приобщават – или са приобщени – към новата власт по един или друг начин. Димитър Гичев не се предава, не изменя на възгледите си и предпочита затвора и смъртта пред живот с привилегии, но и с позор.

На 30 юни 1948 г. група бивши офицери отвличат самолет от редовната гражданска линия София – Варна – Бургас – София. Запасният полковник Страшимир Михалакев, летец и военен аташе в Букурещ до превратa, е ръ-

ководителят на групата, в която са дъщеря му и още 7 души. Те се качват на летище Варна и по пътя за Бургас превземат самолета. На борда са общо 17 души. Радистът и началникът на дирекция „Въздушни съобщения", който е втори пилот, оказват съпротива и са простреляни, впоследствие умират от раните си, а бордният инженер е ранен. Полковник Михалакев пилотира пътническия „Юнкерс-52" до Истанбул. В Турция похитителите получават политическо убежище.

Екипажът – Панайот Мазнев, бордният инженер и командирът на самолета Любен Шороплов, се завръща в България заедно с останалите пътници. С изключение на Георги Петков, който е депутат във Великото народно събрание от групата на опозиционните социалдемократи на Коста Лулчев. Той не е замесен в конспирацията по отвличането на самолета, но решава да не се върне в България. Остава в емиграция във Виена и след това продължава дейността си: участва в РСДП (о) със Стефан Табаков. Българските социалдемократи в чужбина са приети като членове на Социалистическия интернационал и са във връзка с немски, австрийски, холандски и други социалдемократически партии.

Властите в България организират протестни митинги срещу турското решение, но ограничават информацията за отвличането. Георги Димитров е силно засегнат от случая със самолета и го приема като пропуск на Държавна сигурност. От тогава започват проверки на багажите и на пътниците, а във всеки пътнически полет поставят въоръжени служители на ДС. Формира се и смесено българо-съветско авиационно дружество – ТАБСО, – което е под контрола на съветските служби.

За 1948 г. инцидентът с отвличането на самолета е третият в социалистическия лагер. През април чехословашки самолет е отвлечен в Западна Германия, а през юни румънски в Гърция.

На 21 юли 1948 г., вероятно като следствие от отвличането на самолета, Политбюро набелязва програма и конкретни мерки за

засилване на бдителността и борбата с антиправителствените прояви:

задържане на най-активните дейци на разпуснатите опозиционни партии; създаване на специални лагери за всички уволнени за *„фашистка дейност"* офицери; изселване от по-големите градове на индустриалци, лишени от права адвокати, уволнени чиновници и др.; създаване в предприятията към отдел „Кадри" на специална служба под ръководството на Държавна сигурност, както и ускоряване

прочистването на граничните райони от неблагонадеждните елементи.

Изселвания, преследване на малцинствата, процеси срещу легионери, социалдемократи и анархисти

През 1948 г., по време на първата вълна на нови масови изселвания, от София, Пловдив, Варна, Бургас, Габрово и Перник са изселени 1666 семейства на *„враждебни и реакционни елементи"*.

Още на 30 март 1948 г. се изготвя и се приема Постановление на Министерския съвет, с което се назначава комисия по подготовка на изселването на турско и помашко население от югоизточните гранични области и заселването му във вътрешността на страната. До един километър от границата изселването обхваща всички, а в 25-километровата гранична зона – семействата на бегълците в Гърция и Турция и всички неблагонадеждни елементи.

Между 24 и 25 юли 1948 г. се провежда изселването на **първата група неблагонадеждно турско и помашко население** от южната граница и депортацията му в Северна България. Изселени са 415 семейства с 2319 членове. На семействата със старци, деца и пеленачета се дава срок от един-два часа да се приготвят и с камиони и товарни вагони се транспортират предимно във Великотърновско. Позволява им се да се завърнат след смъртта на Сталин през 1953 г. Други *„нелоялни към властта"* мюсюлмани са въдворени в концлагерите Куциян и Богданов дол. Изселването на втората група е отложено за пролетта на следващата година.

С изрично нареждане на ЦК на БКП – по предложение на министъра на вътрешните работи на 15 ноември 1948 г. – се създават специални части към МВР, които през 1951 г. се обособяват във Вътрешни войски („сините шапки") със задачата да охраняват важни държавни, промишлени и жп обекти. Те осигуряват външната охрана на концлагера Белене и на други места за интерниране. Въоръжени са с танкове Т-34, 76 мм САУ, минохвъргачки, бронеавтомобили, ранцеви огнемети, ръчни противотанкови гранати (РПГ).

През 1951–1952 г. Вътрешни войски са хвърлени срещу съпротивляващите се на насилственото кооперирване селяни, които се опитват със сила да вземат добитъка си от ТКЗС. С постановление на Министерския съвет от 1961 г. Вътрешни войски са разформировани. През 1985 г. отново са възстановени като специализиран вид войски на МВР за охрана на специално определени важни държавни обекти и за „гарантиране на националната сигурност и конституционния ред в страната". Използвани са при насилственото преименуване на етническите турци и при смазване на протестите им.

В края на декември 1947 г. е създаден специалният лагер „С" в Пазарджик. Това е секретен лагер за задържане, тайно и незаконно организиран, за

който знаят само ръководителите на Държавна сигурност и лично Георги Димитров. Помещава се в стария затвор в Пазарджик и се ръководи от контраразузнавателния отдел II на Държавна сигурност. Лагерът е предназначен за заловени на границата лица, но още в самото начало там са изпратени и много дейци на ВМРО.

Според свидетелства те са убивани с железни пръти от групи екзекутори. До 1950 г. в лагер „С" са изпратени 137 души, от които 65 загиват. Лагерът е закрит на 20 ноември 1950 г., като оцелелите въдворени са изпратени в ТВО „Белене". Осем души,

поради това, че знаят всичко онова, което е ставало в лагера,

са оставени без присъди в Пазарджишкия затвор, но и те са преместени в Белене през юни 1952 г.

Създава се агентурна група „Х-11", съставена от доносници и агенти на ДС и Разузнавателния отдел (РО) към Министерството на отбраната, завербувани още през 1945 г. от генерал Петър Вранчев, началник на РО. Тя се състои главно от (бивши) легионери, някои от които служат съзнателно на новата власт, други са заблудени и вярват, че връзките им са в полза на легионерското движение, но повече от две години участват в поделенията на групата и вършат работа в полза на разузнаването и генерал Вранчев.

През 1948 г. поради съперничество между ДС и РО групата на генерал Вранчев е разкрита и срещу участниците в „Х-11" се води дълго следствие, което през август с.г. кулминира в съдебен процес. Генерал Вранчев е низвергнат, уволнен, арестуван, разследван и прекарва години в затвора, преди да бъде реабилитиран през 1951 г.

На 12 август 1948 г. в София след края на процеса срещу т.нар. Втори легионерски център (групата „Х-11") са произнесени присъди над 68 легионери. О тях тринадесет са смъртни, останалите са на доживотен затвор, на 20 години затвор и на по-малки срокове. Никой не е оправдан. По-късно смъртните присъди са заменени със затвор. Смята се, че този процес срещу т.нар. „легионерски център" е скалъпен и е в резултат на съперничеството между ДС и РО, което е спечелено от Държавна сигурност.

На 1 септември 1948 г. Великото народно събрание дава разрешение за съдене на депутатите от опозиционната БРСДП (о) Коста Лулчев, Христо Пунев, Петко Търпанов, Иван Копринков, Петър Братков, д-р Петър Дертлиев и д-р Георги Петков (задочно). Те са обвинени в

създаване на нелегални групи, изпращане на лица зад граница, отвличане на самолет.

Повдигнатите обвинения явно са във връзка и с отвличането на българския самолет на 30 юни (за случая вече стана дума), с който успява да избяга

и д-р Георги Петков. Два дни по-късно, на 3 септември, ВНС дава разрешение за съдене на последния (вероятно пропуснат) от опозиционните депутати – Крум Славов от БРСДП (о).

Следствието продължава два месеца и половина. На състоялия се процес в София подсъдими са главните водачи на българската социалдемокрация. Присъдите са произнесени на 16 ноември 1948 г. Коста Лулчев, водачът на БРСДП (о), който е бил народен представител от XVI до XXII народно събрание и в VI ВНС, е осъден на 15 години строг тъмничен затвор. Христо Пунев, Петко Търпанов, Иван Копринков, Петър Братков, Крум Славов и д-р Петър Дертлиев – на 10 години затвор; д-р Георги Петков – задочно на доживотен затвор. Процесът окончателно ликвидира легалната опозиция. Коста Лулчев прекарва в затвора 11 години. Умира на 31 януари 1965 г. в родния си град Оряхово.

Социалдемократическото движение в България е потиснато, унизено, зверски репресирано – а това са хора, които винаги са отричали насилието като подход при решаване на политически проблеми и са били образец на гражданско съзнание и смелост. На 25 август 1949 г. най-известният и уважаван социалдемократически водач Кръстю Пастухов, народен представител в девет народни събрания, министър и един от най-уважаваните български политици, по заповед на Държавна сигурност е удушен в Сливенския затвор от криминален престъпник. Той умира на 74-годишна възраст.

По решение на ЦК на БКП от 16 декември 1948 г. са арестувани около 1000 активни членове на ФАКБ и други анархисти. 600 от тях са изпратени в концентрационни лагери. През 1949 г. други анархисти са осъдени в политически съдебни процеси и са изпратени в затвори. Дори тези репресии, масови арести, съдебни процеси и въдворявания в ТВО не успяват да усмирят анархисткото движение в България. Нови вълни на арести на анархисти са извършени през 1951, 1953 и 1956 г.

На 3 март 1953 г. Георги Константинов, анархист, и Васил Зафиров, легионер, взривяват паметника на Сталин в Парка на свободата (Борисовата градина) в София. Няколко дни по-късно са разкрити и арестувани. На 15 юни 1953 г. са осъдени за създаването на организация, която

си е поставила за цел да събори народнодемократичната власт в Народната република.

Георги Константинов е осъден на 20 години, Петър Николов Петров (съучастник) на 16 години, а Васил Зафиров на 14 години затвор.

Гонения и репресии в образованието и културата

Репресиите се насочват и към културния фронт. Според БКП образованието, науката, културата и особено религиозните организации са области, където вражески елементи изобилстват и могат да се превърнат в действителни врагове на властта.

Становището на партията е изразено в изказване от 1948 г. на Вълко Червенков:

> *Партията и Правителството не можеха да поверят развитието на изобразителните изкуства и на всички изкуства в ръцете на една, която и да било, група от деятели, организирани корпоративно, откъснати фактически от партийното ръководство. И областта на културния фронт трябва да се ръководи от Партията.*

Още при започването на антититовската кампания правителството обсъжда положението в образователната система на България. По традиция, въведена през 1879 г., веднага след създаването на модерна България, в страната се разрешава – и насърчава – основаването на училища, поддържани от европейски държави, с цел повдигането на равнището на родното образование. Започват да функционират френски и немски колежи, в които обучението е на чуждия език при пълно спазване на българските наредби и правила, засягащи образованието в страната.

Между първите министри на образованието в България са Васил Друмев – Епископ Климент Търновски (1879–1880), и чужденецът, бележитият чешки професор Константин Иречек (1881–1882). По-късно се откриват американски и италиански колежи, а през 20-те години – и руски колежи. В чуждите учебни заведения обучението, преподаването и изискванията към студентите са на много високо равнище и затова те са ценени и уважавани от българската държава.

Българският следосвобожденски елит бе създаден главно извън етническите граници на България: във Франция, Русия, Швейцария, Прусия, Австро-Унгария, Румъния и другаде, но и в чуждите колежи и висши училища в Цариград: Робърт колеж (американски) и Галата Сарай (френски). Американският колеж в България, основан през 1860–1863 г., има славата на най-старото американско училище в света извън САЩ.

В по-ново време в България са създадени френски колежи – в София („Св. св. Кирил и Методий“) и Пловдив („Св. Августин“), немски училища – за момчета и отделно за момичета (Дойче Шуле и „Санта Мария“), италиански колеж „Про Ориенте“ и руското училище „Кузмина“.

На 3 август 1948 г. с указ на правителството от 1 септември 1948 г. се закриват всички съществуващи в страната чужди училища от всички степени и видове – предучилищни, основни и средни учебни заведения, колежи, курсове и др., открити или издържани от правителства на чужди държави, от различни религиозни мисии и конгрегации или от частни физически или юридически лица.

На същата дата, 1 септември 1948 г., когато се закриват чуждите училища, Великото народно събрание приема Закон за народната просвета, който утвърждава държавното образование и поставя като цел социалистическото възпитание на децата. През февруари 1949 г. с решение на Секретариата на ЦК на БКП обръщението „господине" в училищата се заменя с „другарю". Така се наричаха комунистите помежду си от основаването на партията им до днешни дни, но в България по примера на СССР обръщението „другарю", „другарко", „другари" бе въведено като официално до отпадането му след 1989 г. По същия образец българските названия, изразяващи семейни отношения „съпруг" и „съпруга", или интимните „мъж" и „жена", бяха променени на „другар" и „другарка".

През февруари 1949 г. се провежда и първата масова чистка на студенти. Изключени са 3612 студенти. На 14 и 23 февруари от тях 230 души са задържани и са изпратени в концлагери.

През следващата година, на 11 януари 1950-а, е публикувано Решение на Политбюро на ЦК на БКП „За създаване на вярна на партията и народната власт социалистическа интелигенция".

Според указанията в Решението от 1950 г. във висшите училища ще бъдат приемани 35–40% младежи работници. Тези от тях, които нямат средно образование, ще преминават подготвителни курсове – Рабфак, по съветски образец, съкратено от **раб**отнически **фак**ултет – и ще бъдат записвани без приемен изпит във висшите училища.

Репресии срещу протестанти и католици

На 6 септември 1948 г. под натиска на комунистическата власт българският екзарх Стефан подава оставка като Български екзарх и Софийски митрополит. Причините, довели до това решение и развоя на събитията в Българската православна църква, ще бъдат разгледани в една от следващите глави на книгата.

Рано сутринта на 4 ноември 1948 г. са арестувани повечето евангелски пастири в страната, започва следствие, което завършва с обвинение за шпионска дейност в полза на британското и американското разузнаване.

Протестантските вероизповедания у нас са основани преди Освобождението и по традиция са материално подпомагани от чужбина, главно САЩ, Великобритания, Швеция и Холандия. Почти всички техни пастири са завършили курсове или имат формално теологично образование в чужбина.

На 4 февруари 1949 г. Великото народно събрание приема закон за вероизповеданията, който освен ново регламентиране на отношенията между църква и държава изрично затвърждава намесата на държавата в делата на църквите в България независимо от тяхната деноминация. Под ударите на закона попадат главно католици и протестанти, но православната църква също не е забравена.

От 26 февруари до 8 март 1949 г. в София протича голям процес (дело № 248 на Софийски окръжен съд) срещу 15 протестантски пастири от Евангелската баптистка църква, Евангелската петдесетна църква, Евангелската методистка църква и Евангелската съборна църква. Те са обвинени в противодържавна дейност, шпионаж и финансиране от американската и британската легация. Организацията на процеса е разработена от Политбюро на ЦК на БКП в края на януари.

Васил Зяпков, Янко Иванов, Никола Михайлов и Георги Чернев получават доживотни присъди, Ламбри Мишков, Георги Васев, Харалан Попов и Здравко Безлов – 15 години строг тъмничен затвор, Йончо Дрянов, Иван Станкулов и Захари Райчев – по 10 години строг тъмничен затвор, Митко Матеев – 6 години и 8 месеца строг тъмничен затвор, Ладин Попов – 5 години строг тъмничен затвор, Ангел Динов и Александър Георгиев – 1 година условно.

Нов процес се провежда срещу протестантски пастири, това е дело № 1166 от 5 юли 1949 г. на Софийски областен съд. Той протича без съобщения и реклама за властта, която е разкрила смъртни врагове, за разлика от първия процес, който е шумно отразен в пресата и по радиото. Осъдени са 9 души от Съборната, Методистката, Баптистката и Петдесетната църква. В кратък промеждутък са арестувани редица пастири и активни членове на църквите. По време на следствието някои от тях са вербувани като агенти и доносници в следствието, но тези, които не се огъват, са изпратени без присъда в лагери и затвори. Друга част от активистите на протестантските църкви са изселени и уволнени от работа.

Съдебните процеси срещу българските протестантски пастири от 1949 г. завършват с много на брой и тежки присъди (дълги срокове затвор). Започва продължителен тормоз и натиск върху вярващите. Редица протестантски църкви са отчуждени, някои са събаряни, други са превръщани в светски институции: Баптистката църква в Русе става Дом на атеистични обреди, Методистката църква във Варна – куклен театър, същото става в Плевен, Католическата църква във Варна се превръща в репетиционна зала на операта и балета.

Отнема се регистрацията на повечето локални църкви и дейността им продължава нелегално, а в малкото останали официално регистрирани църкви ръководителите са принудени да се съобразяват с редица ограничения и са поставени под много строг надзор. Неделните училища към църквите са затворени.

Забранява се всякаква издателска дейност, разпространението на периодичен печат или издания на Библията. Комитетът по въпросите на Българската православна църква и религиозните култове към Министерството на външните работи (МВнР) и ДС следят живота и действията на пастири и вярващи. Въпреки това някои църкви издават тайно и внасят нелегално религиозна литература. Полагат се усилия евангелските вярващи да не се приспособят към политиката на комунистическото управление. Работи се в малки групи с младите хора в църквите, поддържат се връзки с чуждестранните евангелски деноминации и се споделя информация за състоянието на религиозните права в България.

Репресиите и преследванията срещу протестантите не престават чак до края на номиналното господство на комунистическия режим през 1989 г. В началото на 1980 г., след подписването на Хелзинкските документи за човешките права и свободи на съвестта и изповеданията, е заведено следствено дело № 208 на Софийския районен съд срещу 6 пастири от евангелските църкви: Георги Тодоров, Натанаил Цачев, Петър Янев, Димитър Сивов, Банчо Колев Банчев и Димитър Жеков. Престъплението им е, че са били част от верига за нелегално разпространение на Библията.

Понеже по време на комунистическата власт в България не се разрешава отпечатването на Библията, нито каквато и да е християнска литература за масова употреба, евангелски мисии от Европа нелегално са доставяли Библии за разпространение сред всички християни, независимо от църквите и деноминациите, православни, католици, протестанти. Редица чужденци са били залавяни, разследвани и осъждани за „разпространение на вражеска литература", а получателите им често са осъждани по чл. 104 от Наказателния кодекс за шпионаж.

Шестимата пастири получават присъди по 4 години строг тъмничен режим. Натанаил Цачев умира в Ловешкия затвор, а пастир Георги Тодоров почива месеци след излизането му на свобода.

Пет години по-късно, през април 1985 г., по следствено дело № 2306 на Софийския районен съд, са осъдени още двама пастири, които служат в Първа евангелска църква в София: Христо Куличев, който е и председател на Съюза на съборните църкви, и пастир Димитър Куличев от същата църква. Престъплението им се изразява в несъгласие с бруталната намеса на ДС в живота на църквата чрез налагане на послушна и удобна личност за пастир на църквата в София.

Независимо от изключително трудното положение, в което са поставени евангелските църкви, техният брой нараства и в края на 1989 г. те са значително повече, отколкото през 1944 г. Разширява се работата с деца и броят на младите хора също нараства.

Организираните съдебни преследвания срещу Католическата църква в България започват три години след тези срещу протестантите. Шест съдебни процеса са заведени само през 1952 г. Но репресиите срещу тях започват веднага след превратa на 9 септември 1944 г.

Първата жертва на Католическата църква в България е 29-годишният свещеник францисканец капуцин Флавиян Манкин. Той е отвлечен от манастира в село Секирово, Пловдивско (сега гр. Раковски), и зверски убит на 20 октомври 1944 г. Причината за брутално му убийство е неясна, още помалко начинът на ликвидирането му: той е превърнат в парче плът с разкъсани стави, счупени кости и вътрешни и външни кръвоизливи. Палачите му го захвърлят във върбите край р. Стряма.

През 1945 г. мнозина видни дейци на Католическата църква са задържани и интернирани. Между тях е Аньело да Спитал, върховен управител на капуцините в България.

На 17 юни 1950 г. е арестуван отец д-р Дамян Гюлов, основател и редактор на католическия в-к „Истина". Той е личност от висока класа, за него Апостолическият визитатор за България Анджело Джузепе Ронкали (бъдещият папа Йоан XXIII) казва:

... Преварил века си... тук гъвкав, там упорит, ту мълния, ту валяк...

Следствието му продължава година и половина. Обвинителният акт срещу него е изготвен на 7 януари 1952 г. Съдебният процес се води в София. Той е обвинен в антинародна дейност и шпионаж в полза на Ватикана, Англия и Франция. В сведение за Ватикана, попаднало в ДС, се казва:

Очаквах да видя пълния, 100-килограмов човек, а видях слаб човек, който едвам познах.

На 14 януари 1952 г. отец Гюлов е осъден на 12 години строг тъмничен затвор.

Нов процес се провежда в София. Той е срещу католиците отец капуцин Роберт Прустов и Стефан Цоков, помощник-домакин на софийската католическата църква „Св. Йосиф". Отец Прустов е арестуван на 8 май 1950 г., а Стефан Цоков – на 10 октомври 1951 г. Разпитани са повече от 15 души, необходими са синхронизирани показания. Чак на 20 май 1952 г. им е връчен обвинителен акт. Те са обвинени в шпионаж в полза на чужда държава. На 3 юни 1952 г. отец Прустов е осъден на 20 години, а Стефан Цоков – на 10 години строг тъмничен режим. В мотивите за присъдата се чете:

Признанията им не възбуждат съмнение и се подкрепят от събраните по делото гласни и писмени доказателства.

Съдът отхвърля молбата на отец Прустов да му се зачете предварителният арест (повече от 2 години). Присъдата се зачита от 4 юли 1952 г. и той престоява в затвора най-дълго от всички осъдени католици – цели 15 години!

Три дни по-късно, на 6 юни 1952 г., на закрит съдебен процес в Пловдив католическият свещеник от Пловдив Йосиф Тончев е обвинен в шпионаж и създаване на нелегална организация. Той е осъден на смърт и е екзекутиран на 25 януари 1953 г.

Отец Асен Чонков, енорийски свещеник в село Бърдарски геран, Никополска епархия, е арестуван през юли 1950 г. като предполагаем главен организатор на спонтанните бунтове в региона срещу насилственото събиране на т.нар. държавни доставки на зърнени храни. В обвинителния акт на врачанския окръжен прокурор отецът е определен като

„привърженик на монархофашистката власт" и „саботьор на отечественофронтовските инициативи".

Чак през лятото на 1952 г. той е осъден на 15-годишен затвор *„за връзка с нелегална група горяни в Родопите".*

Вълна от арести на католически свещеници и по-видни дейци католици започва през юни и продължава до август 1952 г. Арестувани са повече от 70 души. Има указания за подготвяне на „голям католически процес" и започва бърза следствена процедура, която продължава около два месеца. Свещеникът Фортунат Бакалски умира (убит?) по време на следствието. Някои от задържаните са подготвяни да свидетелстват, други са освободени, след което веднага са изпратени в концлагер или са интернирани.

Пред съда са изправени 40 души: един католически епископ, 26 католически свещеници, една монахиня и 12 цивилни лица. Всички са обвинени в шпионска и подривна дейност срещу народнодемократичната власт и създаване на „шпионска и заговорническа католическа организация в България", работила за Ватикана и западни разузнавания. Обвиненията са абсурдни, някои от свещениците са принудени да признаят, че са имали картечници и бомби, готови за дейност срещу правителството.

Заседанията на съда са от 29 септември до 3 октомври 1952 г. в най-голямата (Тържествена) зала в Съдебната палата в София с много шум и „при пълна публичност". Делото се гледа от Колегия на Върховния съд на НР България. Четирима души са осъдени на смърт чрез разстрел: Никополският епископ Евгений Босилков – пасионист, и успенците отец Камен Вичев, отец Павел Джиджов и отец Йосафат Шишков. Другите присъди варират от 3 до 20 години лишаване от свобода – двама са осъдени на 20 години затвор, шес-

тима на 15 години, двама на 14 години, единайсет души получават по 12 години, деветима по 10 години, четирима съответно по 8, 6, 5 и 3 години и двама по година и половина.

Въпреки волята на осъдените на смърт адвокатите им обжалват присъдите. На 27 октомври 1952 г. Президиумът на Народното събрание разглежда молбите относно смъртните присъди да бъдат заменени с лишаване от свобода, но ги *„оставя без уважение"*. Те са изпълнени на 11 ноември 1952 г. в 23.30 часа в Софийския затвор.

До 1977 г. Светият престол в Рим отказва да назначи епископ за Северна България, който да заеме овакантеното място на отсъстващия Евгени Босилков, чиято съдба е неизвестна. След много митарства и преговори Тодор Живков се среща с папата през 1977 г., убийството на Босилков се признава и потвърждава и едва тогава е назначен нов епископ.

Повечето от убитите католици нямат родственици, които след 1990 г. да подадат молби за реабилитация и така случаите им остават неразрешени до днес. Те не са реабилитирани и остават в българската история като уникален случай на верско преследване.

Съдебното преследване срещу Католическата църква продължава. На 29 октомври 1952 г. Софийският окръжен съд гледа наказателно дело от общ характер №1840/1952 г. Католическият епископ Иван Романов, наместник на Софийско-Пловдивската епархия, е обвинен в шпионаж и е осъден на 12 години строг тъмничен режим. Това фактически е смъртна присъда за 74-годишния епископ, който на 8 януари 1953 г., 70 дни след присъдата, умира в затвора.

Новият процес – последният за 1952 г. – е в ход в София от 2 до 4 декември. Води го Софийският окръжен съд, дело от общ характер № 2292/1952 г. Процесът е срещу 7 католически свещеници и трима цивилни лица католици. Обвинени са, че са „създали нелегална контрареволюционна организация, агентура на папското и империалистическото разузнаване".

Присъдите са обявени на 4 декември. Д-р Петко Момчилов е осъден на смърт чрез разстрел и конфискация на цялото му имущество в полза на държавата, Гаврил Беловеждов – на 20 години затвор, Игнат Игнатов и Стефан Мешков – по на 15 години, Рафаил Пеев и Йерохим Серафимов – по 12 години, Янко Янков и Йосиф Алексиев – 10 години, Йосиф Бозев и Константин Патронов – 6 години. Върховният съд не уважава молбата за обжалване и присъдата на Окръжния съд влиза в сила от 29 декември 1952 г. През 1993 г. Момчилов е реабилитиран с решение на Върховния съд. Едновременно с показните процеси през есента на 1952 г. в ТВО „Белене" са въдворени 30 католици като *„сътрудници на чуждото разузнаване"*. Там – на Първи обект – вече има „попска бригада" (около 50 православни свещеници).

Преследване, насилия и депортация на мюсюлмани

През 1949 г. БКП отваря нов фронт против предполагаем противник, от който се очаква реакция срещу мерките на правителството в пограничните райони. Прави се опит в същото време за решаване на друг етнически проблем след опитите за македонизиране на жителите от Пиринския край. Турското малцинство, което е концентрирано главно в два региона: по южните граници на България с Гърция и Турция и в Североизточна България, не е интегрирано и работата на БКП между турци (и помаци) не е задоволителна. Освен това още живи са спомените от съпротивата против „монархофашистката" власт, когато успехите на БРП между малцинствените групи са били съвсем незадоволителни.

Турци и помаци по принцип поддържат режима, който е в момента, дотолкова, доколкото техните основни човешки права на изповядвана религия, традиции и начин на живот не са засегнати. Толерантността, а може би и незаинтересоваността на предишното управление („монархофашистите?"), демонстрирана спрямо турци и помаци, вече не е достатъчна за новия режим. Комунистите изискват пълно и безусловно подчинение от всички граждани в Република България и турци и помаци не са изключение, напротив, репресиите сега се насочват срещу тях.

На 21 април 1949 г. Политбюро след дълги разисквания взема решение да не се пречи на турците, желаещи да се изселят в Турция, но да не се разрешава изселване на българите мохамедани (помаците). От граничните райони да се изселят турското и българо-мохамеданското население, както и реакционните елементи от българското население. Да се подготвят списъци за изселване на север на по-голям брой реакционно настроено население независимо от народността и местоживеенето.

Явно е, че решението е било по-скоро пожелателно и не дава практически резултати. Политиката на партията става по-агресивна. След четири месеца, на 18 август, Политбюро на ЦК на БКП приема ново решение, с което, освен че се премахват дотогавашните препятствия относно изселването на български турци от пограничните райони, ще се заяви на Турция, че ако не ги приеме до края на 1949 г., те ще бъдат изселени в Северна България, а по границата ще бъдат заселени българи.

С това решение фактически се дава право на чужда страна – Турция – да участва и да взема становище по въпрос, който е единствено от компетенцията и в юрисдикцията на българската държава. Желанието на комунистите да се отърват от турците – особено тези от пограничните райони в Южна България – явно взема предимство пред националния суверенитет

на България. Забравя се – или удобно се пропуска, – че нагласата за изселване в Турция сред етническите турци се дължи на политическия натиск на властта: намесата в религията, предстоящата колективизация на земята и налагането на начин на живот, противоречащ на принципите и ценностите на българските мюсюлмани. На 3 октомври 1949 г. е прието и съответното Постановление на Министерския съвет и през октомври са изселени 495 семейства с 2696 членове.

На 27 юли 1950 г. от Смолянски окръг се извършва депортация с 50 камиона на 75 неблагонадеждни семейства. Това е четвъртото масово изселване в окръга. След няколко дни, на 1 август, се извършва нова, много по-мащабна депортация на неблагонадеждно население от западната граница. В полунощ милицията блокира къщите на набелязаните по списък семейства. В ранна утрин започва вдигането на жителите и качването им на камиони, с които ги откарват на определените гари, и до вечерта всички са натоварени на вагони. На 2 август на гара Военна рампа в София са събрани всички депортирани от Софийски и Благоевградски окръг и са отправени към местата на принудително заселване. От околиите Годеч, Трън, Брезник, Кюстендил и Дупница са депортирани 127 семейства с 499 членове. От Благоевградски окръг са изселени 204 семейства. Съобщава се за други набелязани 41 семейства, които са избягали в Югославия.

Следва ново Решение на Политбюро на ЦК на БКП от 3 август 1950 г., което постановява на административните власти да поощряват с всички средства изселването на етническите турци в Турция, преди всичко от родопските гранични райони, а оставащите в страната да бъдат изселени в Северна България. Същевременно на 10 август правителството изпраща Нота до турското правителство, с която се иска в срок от 3 месеца Турция да приеме 250 000 български турци, пожелали да се изселят. Съмнително е дали толкова много турци са изявили желание за изселване, но явно целта е да се предизвика турското правителство и да се влошат отношенията с Турция.

Това е периодът на разгара на Студената война, войната в Корея е започнала през юни 1950 г. Турция и Гърция още не са членове на новообразуваното НАТО (те се присъединяват през 1952 г.), което се разглежда като основен военен противник от страна на СССР и България. Турция протестира, че Конвенцията за установяване от 1925 г. – част от Българо-турския договор за приятелство – не предвижда масови изселвания, нито срокове. Икономиката ѝ не може да поеме такава изселническа вълна за толкова кратко време.

На 22 септември следва втора Нота до турското правителство с настояване изселващите се български турци да получат турски визи, защото са продали имотите си и са в трудно положение пред настъпващата зима. След

две седмици, на 7 октомври, Турция затваря границата си за изселниците, защото в страната са влезли цигански семейства без турски визи и без право на изселване. След като България приема обратно циганските семейства и поема задължение да не допуска изселването на лица без турски визи, границата отново е отворена на 2 декември 1950 г.

След няколко месеца политиката на партията се променя. Става ясно, че изселване, и то в кратки срокове, е нереално и е нужна нова насока в линията на правителството по отношение на етническите малцинства. Прави се завой към съветския модел за разрешаване на проблема.

На 26 април 1951 г. излиза ново Решение на Политбюро на ЦК на БКП за подобряване работата сред турското население. Отчитат се незадоволителните резултати и се поема промяна в политиката към малцинствата по съветския модел на многонационална държава. Стимулира се културното и стопанското развитие на турското население с цел

откъсването му от исляма и приобщаване към социалистическото строителство.

На 19 октомври 1951 г. с ново Решение на Политбюро се дават повече възможности и известна свобода на етнокултурното обособяване на турското население. Открива се специалност „Турска филология" в Софийския университет, в Кърджали, Шумен и Благоевград се създават три полувисши института за подготовка на начални учители; откриват се основни училища със задължително преподаване на турски език до четвърти клас; за турци се създават известни предимства за постъпване в средните и висшите училища. Едновременно се правят нови опити за изселване въпреки съпротивата на турското правителство. Резултатът е, че на 7 ноември Турция отново затваря границата си, защото българските власти допускат изселването на цигански семейства, които нямат нито права на изселване, нито притежават турски визи.

От началото на изселническата кампания през 1949 г. са се изселили около 156 000 етнически турци. На 30 ноември 1951 г. България официално обявява, че прекратява изселванията на български турци. Промяната в политиката към турците – направена още с Решението на Политбюро от 26 април 1951 г. – е предприета поради недостига на работна ръка в селското стопанство.

В проведените на 15 май 1949 г. избори за народни съвети и съдебни заседатели кандидатите на ОФ получават 92% от подадените гласове. Въвежда се като вече използвана тактика точно преди изборите да бъдат задържани превантивно инакомислещи лица и такива, от които може да се очаква неприятна реакция.

Разрастване на българския ГУЛаг

Съгласно министерска заповед от 9 май 1949 г. за незабавно изпращане в ТВО на вражеските елементи, малко преди изборите няколкостотин души са арестувани и въдворени в концлагерите „Богданов дол", „Николаево" и „Ножарево". За да се действа толкова бързо и стриктно, напълно вероятно е, че подробни списъци с подлежащите на арест са били съставяни предварително. Тази практика ще остане постоянен спътник на всички избори, провеждани по времето на комунизма.

Официално концлагерите се появяват с Указ № 8 на регентите от 11 януари 1945 г. по предложение на министъра на вътрешните работи Антон Югов. В тях без съд и присъда, по целесъобразност, попадат врагове на народната власт, фашисти, асоциални елементи и хулигани. По съветския пример лагерите се наричат Трудово-възпитателни общежития (ТВО).

През 1949 г. (Протокол № 5 от 27 април на Министерския съвет) режимът взима решение за по-ефективен контрол и изолиране на политическите си противници и опозиционери, концентрирайки ги на едно място – дунавските острови, от които най-големият е Персин, срещу село (сега град) Белене. Лагерът веднага си спечелва прозвището Българският Сибир.

Със заповед на помощник-министъра на вътрешните работи Руси Христозов от 30 май 1949 г. се създава ТВО „Белене". Началник на концлагера до ноември 1950 г. е майор Ангел Куртев, а от ноември 1950 до септември 1953 г. – капитан Стефан Китов. Към края на юни 1949 г. в концлагера на остров Персин край Белене пристигат първите лагеристи, започва изграждането на спални бараки и стопански обекти.

249 лагеристи от Богданов дол са изпратени да основат лагера. Стоварени са на гола поляна и сами започват да строят колиби от подръчен дървен материал, главно папур и върби. Липсват дори пирони. Лагерът „Белене" се пълни, като броят на задържаните расте лавинообразно, в съзвучие със Сталиновата теза за засилване на класовата борба. Така към края на същата година задържаните стават 3000.

През годините точният брой на лагеристите варира в зависимост от източника. През 1951 г. според строго поверителна справка на МВР в лагера са въдворени 1459 лица. По свидетелства на лагеристи от Културния съвет – през 1952 г. на остров Персин се намират над 5000 души – от които 2500 на първи обект и 2000 на втори обект. Там са настанени и 150–200 криминални затворници. 500–600 жени са затворени на остров Щурчето. През пролетта на 1953 г. по сведение на лагеристи, работещи в счетоводството на лагерното комендантство, броят на задържаните лица е 3500.

Тези данни съвпадат до голяма степен със спомените на очевидци. Трябва да се има предвид, че през годините на комунизма населението на всички

концлагери в България не е еднакво. През годините 1950–1953 например общият брой на въдворените в Белене е бил около или над 6500 (I, II, III, IV, V и VI обект, плюс Щурчето, Магареца, Голяма и Малка Бързйна, включително жените и т.нар. „петлярките" – криминални затворници). Числото не остава постоянно през годините, както и броят на въдворените.

Лагеристи умират – от болести, измръзване, недохранване, нещастни случаи, удавяния (особено масови при наводненията през пролетта на 1951 и 1952 г.) – или са избити, изпращат се в други лагери и затвори, получават присъди и изчезват, заминават „по делегация" (в следствени отделения на ДС, за да получат обвинителни актове за съдене, за явяване или присъствие на процеси, да отговарят по нови обвинения, за допълнителни показания, очни ставки или за свидетелстване). Пристигат непрекъснато нови затворници, динамиката на попълване състава на лагера е висока, възможно е за тези четири години (1950–1953) например през „Белене" да са преминали над 40 000 души. [A]

През цялата 1951 г. и до есента на 1952 г. броят на въдворените в концлагера Персин/Белене значително се увеличава в резултат на селските вълнения в Северна България и в останалите части на страната (Кулските вълнения, събитията във Видинско и Плевенско и другаде). За по-малко от година и половина само селяните, изпратени в „Белене", са може би над 25 000.

С Протокол „А" № 135 от 5 септември 1953 г. Политбюро на ЦК на БКП взима решение лагерът в Белене да бъде закрит. Възможно е решението да е взето във връзка с подписване или изпълнение на международни спогодби. Последните 80 души са освободени през декември.

Но това не е краят на историята. Закритият лагер формално е преименуван в затвор, но под новия етикет продължава да функционира. Политически въдворени лица (без присъди) свидетелстват за пребиваването си там през 1954–1955 г.

По време на Унгарската революция с Протокол „Б" № 9 на Политбюро на ЦК на БКП от 17.XI.1956 г. е постановено лагерът в Белене да се възстанови.

Да се въдворят в ТВО „Белене" най-опасните за реда и сигурността на страната вражески и престъпни елементи, настанили се на местоживеене в София и други големи градове.

Решението е потвърдено с Указ № 468 на Народното събрание от 4 декември с.г.

[A] Сведения и спомени на очевидци – вж. в Библиографията, специално Скочев: „Концлагерът Белене". Също лични свидетелства на автора.

Същата година броят на лагеристите набъбва до 2800. По-късно част от тях са освободени, но мястото им е заето от втора вълна въдворени, свързана с т.нар. акция срещу хулиганите.

Засега е невъзможно да се установи с точност броят на концлагеристите в „Белене", още по-малко общият брой на всички концлагеристи в 86-те известни концлагера на комунистическа България. Американският изследовател Рудолф Рамел споменава 25 000 жертви (загинали) в концлагери и още 44 000 (чрез други форми на принудителен труд), общо 69 000 души, от септември 1944 до октомври 1987 г. Хиляди от тях са намерили смъртта си в „Белене" при неизяснени обстоятелства, а и до днес продължават да се носят легенди за каторжния труд и жестоките порядки в този концлагер, установени от комунистическата милиция. Според запазени архивни документи дневният хранителен порцион на затворниците е бил 78 ст., докато порционът на стражевите кучета е бил 85 ст.

Под натиска на международното обществено мнение с Решение на Политбюро от 27 август 1959 г. лагерът в Белене отново се закрива. В този момент в него са се намирали 1421 души. 1257 от тях са освободени, а останалите 166, обявени за „непоправими рецидивисти", са препратени в каменните кариери край Ловеч – поделение 0789.

Започналото съдебно следствие за лагерите, а след това и съдебно дело, се протака известно време и заглъхва. Самият диктатор Тодор Живков твърдеше, че благодарение на него лагерите били премахнати.

На 2 юли 1949 г. в правителствения санаториум Барвиха край Москва умира Георги Димитров. Тялото му е балсамирано. В София започва денонощна работа по строежа на мавзолей. Извършват се масови арести и затваряния в концлагери на хора, които не са демонстрирали скръб, а са се усмихвали, празнували са свои семейни тържества или са били с ведри лица. По бързата процедура са въдворени сватбарите от няколко сватби, защото празнуват в деня на смъртта на комунистическия вожд. Има сведения, че задържаните и въдворени в концлагери в тази акция, а и през следващата – преди изборите – са общо над 4000 души.

На 20 юли 1949 г. Великото народно събрание, избрано през 1946 г., но продължаващо да функционира, сформира правителство с министър-председател Васил Коларов. Негови заместници са Вълко Червенков, Добри Терпешев, Антон Югов, тримата от БКП, Кимон Георгиев от ОФ и Георги Трайков – БЗНС. От 22 министри 16 са комунисти, 3-ма са от БЗНС и 3-ма са безпартийни.

Изборите за ново Народно събрание са насрочени за 18 декември 1949 г. От 15-те окръга на страната трябва да бъдат избрани 239 депутати. Единствените листи са на ОФ. Няма дори опит за регистрация на други организации. Народът трябва да покаже „единството" си около управляващите.

Точно в деня преди изборите е екзекутиран Трайчо Костов. Съвпадението може да е случайно, или да не е... Не е зле да се напомни, че ако дотогава репресиите са насочени предимно срещу бившите политически дейци от „буржоазията", сега властите показват, че и най-малкият намек за инакомислие, дори ако той произтича от техните редици, ще бъде смазан.

Процесът срещу Трайчо Костов и следващите подобни процеси обаче доказват, че дори инакомислието не е необходима причина за репресии. Уволнения, понижения, изключвания от университети (и от партията) не трябва непременно да бъдат предизвиквани от постъпките на потърпевшите; решенията до много голяма степен са произволни и мъчни за предугаждане. Страхът става неизбежен спътник на парламентарните избори, но и на живота на обикновените хора.

Броят на избирателите е рекорден – 4 797 637 души. От тях гласуват 98,80%, което е нов рекорд по избирателна активност в България. За единната листа на ОФ гласуват 4 625 917 избиратели, което прави 97,59%. Това е друг нов рекорд на подкрепа за политическа сила в български парламентарни избори.

На 19 януари 1950 г. е съставен втори кабинет на Васил Коларов, в който влизат 26 министри. 22 от тях са комунисти, 3-ма са земеделци и един е безпартиен. След четири дни Васил Коларов умира. На 1 февруари за министър-председател е избран Вълко Червенков при същия състав на кабинета. От 28 май 1950 г. на мястото на Георги Дамянов министър на отбраната става генерал Петър Панчевски, който е и генерал от съветската армия.

Колективизация на земеделието

Началото на 50-те години съвпада с решението на БКП и правителството за провеждане на масова колективизация на земеделските земи, което трябва да се постигне за късо време и с максимални усилия. Предишната кампания, започнала през 1948 г., непосредствено след унищожаването на легалната опозиция и вълната на национализация на промишлеността, не е била особено ефективна. Към края на първата масовизация мрежата от Трудово-кооперативни земеделски стопанства (ТКЗС) е обхванала само около една трета от земеделските земи в страната. През май 1949 г. тя е била по-скоро временно отложена заради опасения от спадащото селскостопанско производство.

Отслабеният натиск от страна на властите оправдава очакванията, но създава нови главоболия за партията. Понеже някои от нарядите са времен-

но намалени, а част от изкупните цени на селскостопански продукти са се вдигнали, земеделското производство е увеличено. В резултат на това десетки хиляди членове на ТКЗС подават молби за напускане, а до края на годината са подадени над 60 хиляди жалби за заграбени от ТКЗС-та земи. Това бързо убеждава ръководството на БКП, че колективизацията може да се реализира само с постоянен и брутален натиск.

Прибягва се до ново увеличение на нарядите, особено на млякото и вълната. Изисква се наряд от мляко дори от яловите крави и воловете – така след национализацията на тракторите властта се опитва да лиши селяните и от работни животни. През март е поставен максимум на земите за лично ползване и притежаваните животни от членовете на ТКЗС, а изплащаните им ренти са намалени до 30% от печалбата, като е обявена възможността в бъдеще те да бъдат изцяло премахнати. Провежда се национализацията на едрия земеделски инвентар. ТКЗС са извадени от системата на Централния кооперативен съюз и са окончателно поставени под контрола на Министерството на земеделието.

Мерките на правителството дават противоречиви резултати. До края на септември селяните от зърнопроизводителните райони масово влизат в ТКЗС, за да се спасят от насилието и непосилните държавни налози. До края на 1950 г. 50% от селяните са включени в ТКЗС, но те проявяват и неочаквана реакция. Из цялата страна възникват селски вълнения, бунтове и индивидуална съпротива като саботажи, диверсии и палежи на селскостопанска продукция, предизвикани от насилията при масовизирането на ТКЗС и събирането на доставките за държавата. Правят се подписки за намаляване на тези доставки.

Още през лятото в редица села в Оряховско, Врачанско, Пловдивско и Асеновградско започват безредици, които са потушени с оръжие. През зимата на 1950–1951 г. в много от селските райони на страната настъпва масов глад.

В средата на юли 1950 г. се съобщава за митинги на 500 жени в с. Бърдарски геран (католическо село), 400 жени в с. Ставерци и 600 жени в Козлодуй. Те са срещу неизпълнимите като количество задължения към държавата и са за напускане на ТКЗС. Селяните се съпротивляват и на извозването на снопите за вършитба на общите хармани. Пред изпратените от БКП заместник-министри на земеделието Стоян Сюлемезов и Иван Тодоров – Горуня (член на ЦК на БКП) жените скандират „Смърт на комунистите", „Долу ТКЗС", „Насила ни накараха да влезем в ТКЗС", „Дайте ни хляб", „Умираме от глад", „Защо ни взимате хляба и го давате на руснаците?".

От септември 1950 г. българските селяните започват масово да колят добитъка си. По данни на Държавна сигурност до декември 1950 г. са изклани 22 000 глави едър рогат добитък и 104 000 глави дребен рогат добитък.

Нови бунтове и вълнения се появяват през пролетта на 1951 г. От 7 до 9 март в някои села в Плевенско, Врачанско, Видинско и Търновско се отбелязват бунтове на жени, които искат да им бъде върнат добитъкът и инвентарът. Масово се подават заявления за напускане на ТКЗС.

Бунтовете стряскат ръководството на БКП, което създава „вражеска дейност" в работата на местните партийни ръководители. Ръководствата на околийските комитети в Кула и Видин са отстранени, а някои от ръководните членове дори са съдени и изпратени в затвора. Отстранен от постовете си и арестуван за известно време е и членът на Политбюро и министър на земеделието Титко Черноколев. С Постановление на ЦК на БКП от 19 март 1951 г. се осъждат *„насилията при кооперирането"* в Кулска околия и в с. Ябланица, станали причина за бунтове.

Правителството обявява ново прекъсване на процеса, прехвърляйки вината за „извращенията на партийната политика" върху отделни местни функционери. От 20 март 1951 г. се отменят купоните за промишлени стоки, които ще се търгуват свободно по единни държавни цени. Обявено е и повишение на заплатите на работниците и служителите, на пенсиите и стипендиите.

Постановлението на ЦК на БКП и Решението на правителството получават широка публичност и са отразени в медиите. Много от селяните обаче ги възприемат като разрешение за напускане на ТКЗС. Това поставя началото на нова вълна селски бунтове, обхванали десетки села в Пловдивско, Асеновградско, Първомайско, Карловско, Плевенско, Луковитско, Великотърновско и най-вече Кулско и Видинско, където хората масово напускат ТКЗС, като си прибират обратно заграбените животни и инвентар – в много от случаите с насилие.

В с. Грамада, Кулско, 59 души са арестувани, част от тях са изпратени в концлагер. Някои семейства са изселени в други райони на страната. Регистрирани са масови бягства на селяни от Видинско в Югославия. На 30 март 1951 г. Политбюро възлага на министъра на вътрешните работи Георги Цанков в срок от 10 дни да изсели във вътрешността на страната всички семействата на забегнали зад границата.

За потушаване на безредиците в Кулско и Видинско е изпратен Тодор Живков, който е секретар на Централния комитет на БКП по селскостопанските въпроси. При последвалите репресии към 3500 души от региона са изпратени в затвора, а други 3500 са интернирани в различни части на страната. Въпреки че ликвидираните ТКЗС не са незабавно възстановени и в цялата страна масовизацията е прекратена, безредиците и бунтовете не стихват, напротив.

В началото на април има женски бунт срещу ТКЗС и опити за минаване на границата в с. Делейна, Видинско. По същото време се пристъпва към разграбване на добитъка в Луковитско и Тервелско, селяни напускат ТКЗС

в Плевенски и Търновски окръг, Асеновградско, Русенско, Силистренско, Тутраканско, Тервелско, Балчишко, Генералтошевско, Врачанско, Ломско, Казанлъшко, Коларовградско (сега Шуменско). Нов женски бунт изухва в село Ново село, Търновско. Разпространяват се слухове (верни!) за над 200 горяни в Сливенския балкан.

На 6 и 7 април в с. Дерманци, Луковитско, около 300 души излизат на демонстрация с искане за освобождаването им от ТКЗС и за връщане на нивите и добитъка. Подобни са исканията и при следните случаи: 150 души в с. Радомирци, Луковитско, 350 души в с. Драгана, Ловешко, 200 души в с. Катунец, Ловешко. Има сведения и за много други села в Плевенско, Ловешко и Луковитско, където също са регистрирани прибиране на добитъка и масово подаване на заявления за напускане на ТКЗС.

На 8 април 1951 г. има селски бунт в с. Николаево, Плевенско. Около 300 селяни, въоръжени с тояги, се опитват да си вземат обратно добитъка от ТКЗС. При сблъсък с милицията е убит един селянин. В селото са изпратени части на Вътрешни войски да потушат бунта.

На 11 април в 5 часа сутринта започва депортацията на семействата на онези селяни, които са избягали от терора зад границата. Изселени са 830 семейства с 3172 членове. Те са принудително заселени в Русенски, Коларовградски (сега Шуменски) и Сталински (сега Варненски) окръг.

През средата на април продължава да се съобщават за поредни случаи на напускане на ТКЗС и за прибиране на добитъка. Това става в множество села на Сталински, Русенски, Търновски, Бургаски и Врачански окръг. От 20 март до 20 април във връзка с бунтовете в Плевенски окръг са арестувани 550 души, 27 от Сталински, 251 от Врачански, 158 от Пловдивски, 4 от Русенски, 3 от Коларовградски, 35 от Софийски и 6 от Търновски окръг. На 23 април жените от ТКЗС Враца се разбунтуват и си прибират овцете.

На Великден, в ранните часове на 29 април, из цялата страна са извършени масови арести на „вражески елементи". Задържани са 1337 души. Те са подложени на следствие и опити за вербуване и повечето са въдворени в концлагер, като мъжете са транспортирани с конски вагони до Белене, а жените – до лагера „Босна" в ТВО „Ножарево". Много от задържаните са полицаи, военни, „бивши хора", легионери и предвоенни политици, осъдени от Народния съд и изтърпели присъдите си, но най-много са членове на БЗНС „Никола Петков".

На 1 и 2 май стават ексцесии в редица села в Сталински, Плевенски, Русенски, Врачански, Пловдивски и Коларовградски окръг. Тамошните селяни – членове на ТКЗС, извеждат добитъка си от общите обори, напускат кооператива, има сведения за сблъсъци и за издигнати лозунги против Сталин и комунистическата власт.

Въпреки двете кампании на масови арести, със започването на жътвата и наложените непосилни държавни доставки, които докарват селяните буквал-

но до глад, из цялата страна отново започват масово да се подават заявления за напускане на ТКЗС. През юни и юли се правят опити частно да се ожънат вече взетите от ТКЗС ниви – това става в Хасковско, Търновско, Врачанско, Видинско. В с. Ново село, Търновско, има демонстрация с искане за частна жътва.

На 6 юни 300 души в с. Байкал, Оряховско, са направили опит да нападнат зърнените складове, на 13–15 май в с. Коиловци, Плевенско, по 300 души се събирали пред селсъвета да искат хляб, на 2 май пред селсъвета в с. Тръстеник, Плевенско, се събрали 100 души, които не си тръгнали от площада, докато не са им докарали хляб от Плевен.

През нощта на 15 срещу 16 юни правителството предприема нова акция с масови арести. Задържани са 1097 души, трима са убити. Ударът е насочен срещу „враговете" в селското стопанство и е предложен от новия министър на вътрешните работи Георги Цанков. Планът е разискван и одобрен още на 25 май от Политбюро и утвърден от Вълко Червенков. Задържаните минават през следствие, повечето са въдворени в ТВО „Белене". Идеята за Великденската и за Юнската акция е на съветските съветници в МВР, като организацията на Юнската акция е изцяло подготвена от тях.

След края на жътвата, през есента, отново има масови настроения за напускане на ТКЗС и за саботиране на есенната сеитба, за да се избегнат новите непосилни зърнени задължения. Държавна сигурност силно активизира дейността си и вербуването на агентура, за да се справи с бунтовете и съпротивата.

Събирането на всички политически лагеристи от ТВО „Ножарево" в ТВО „Белене", което е започнало от май–юни 1951 г., приключва към края на годината с пристигането на 67 жени от лагера „Босна". Те поставят началото на женския обект на остров Щурчето. Така всички лагеристи от ТВО „Ножарево" вече са преместени в ТВО „Белене" и той става най-масовият и много важен за властта концлагер.

Съпротива, бунтове, горяни

През 1951 и 1952 г. – през двете години на селска съпротива срещу насилствената колективизация на земята – много се засилва и Горянското движение. Въоръжени групи хора, противници на комунистическия режим, се появяват още през 1945 г., но те са зле организирани, липсва им ръководен център и координация, имат проблеми с набавяне на оръжие.

В началните месеци на 1945 г., в отговор на съветската окупация, на масовите убийства и в защита на българската национална кауза, в България

се появяват редица конспиративни ядка, младежки организации и нелегални отряди, организирани от бивши офицери и полицаи, от които израства Горянското движение. То е стихийно и неорганизирано от началото до края на съществуването си.

Появата на това движение е свързана най-вече с терора, който след 9 септември 1944 г. залива цялата страна. Ситуацията обаче става непоносима след т.нар. Народен съд, който санкционира избиването и репресирането на хиляди честни българи. Следват редица скалъпени процеси срещу видни опозиционни политици, най-известният сред които е този срещу Никола Петков. Към политическия тетор трябва да прибавим както насилствената македонизация в Пиринския край, така и насилствената колективизация по съветски образец. Всички тези фактори довеждат до появата на Горянското движение, което достига апогея си през 1951 г., но след 1953 г. е потушено с много кръв и жестокост.

В началото изобилстват единични случаи на преминали в нелегалност хора, спасили се при опит да бъдат арестувани или убити. Впоследствие около тях се сформират групи от поддръжници и последователи – от по 5–10 души, по-късно прераснали до чети и отряди с околийски и областен обхват на действие. И започват да респектират самозабравили се властници.

Движението на горяните действа с променлив успех в почти всички краища на България. През периода 1945–1956 г. в него се включват хора, по най-различни причини недоволни от установяването на новата власт. Горяните, наричани от комунистите „бандити", са жестоко гонени и преследвани от органи на властта, като правилото е било да не се вземат пленници. Малкото щастливци, които са стигали до съд и първоначално спасили живота си, обикновено загиват в комунистическите затвори и лагери за принудителен труд.

Насилствената колективизация е нов и значителен фактор за увеличаване броя на нелегалните противници на властта. По това време България е все още предимно селска страна и крутите мерки, с които се внедрява принудителното набавяне на членове на ТКЗС, засягат голямата част от българското население. Не са малко случаите, когато земеделци, бивши членове на БЗНС „Никола Петков" и други селски стопани, които са участвали в съпротивата преди 9 септември 1944 г., отново хващат горите и се борят срещу новото насилие.

Първите прояви на въоръжена съпротива са още през 1945 г. Смята се, че първата чета, прераснала в бригада „Д-р Г. М. Димитров", е образувана още през пролетта на 1945 г. в Кюстендилско и се е укривала в горите на Осоговската планина. Оттогава ги наричат горяни. Особено се засилва дейността им, след като се скъсват добрите отношенията между България и Югославия. Някои от горянските чети, действащи в Трънско, Брезнишко, Видинско и Югозападна България, се подпомагат и от югославските власти.

Създават се групи за саботаж и диверсии и нерядко схватките с властта са ожесточени и в големи размери.

В хронологията на движението следващият отряд е от 1947 г., това е Светиврачката чета, действала в района на Сандански, Благоевградски окръг. По същото време, през 1947 г., се организират отрядите на Асеновградската организация „Национален християнски кръст", разположени в Асеновградско, Смолянско и Пловдивско.

Годините 1949, 1950 и 1951 свидетелстват за масови въоръжени бунтове срещу комунистическата власт. Появяват се „Съюз на свободните войни" в Пазарджишко, Нелегалният областен център на БЗНС № 1 в Русенско, ОСДБ – Горяни, отряд „Н. Петков" в Казанлъшко и Пловдивско, както и редица други чети в Родопите, Хасковско, Софийско, Трънско, Брезнишко, Бургаско.

Най-големите и добре известни горянски отряди са четите, които действат в Сливенско, Ямболско, Казанлъшко и Карнобатско.

Всички посочени дотук горянски чети и отряди са разгромени от МВР и войската с изключителна жестокост, със стотици загинали, хиляди вкарани в затвори и лагери, изселени и прогонени в чужбина.

В началото на 1950 г. се създава четата от Костадин Дейков от Сливен и шивача Пеньо Христов от Недялско, Ямболско. Според някои сведения Христов е настоявал веднага да се започне въоръжена борба срещу налагания сталински комунизъм. Дейков не е бил съгласен от самото начало да се използва тази тактика, стигнало се е до остри противоречия и четата се е разпаднала, след като Кръстьо Сандиев убива Пеньо Христов в Балкана.

След лятото на същата година Дейков и Никола Панов създават втора чета, но и тя е неуспешна. Появява се предател и те са бързо разкрити от ДС. Като техен ятак и активист тогава се е появил Георги Маринов Търпанов (роден на 6 май 1915 г. в село Желю войвода).

Маринов, който по-късно става известен като „Бенковски" или „Търпана", слага началото на третия отряд в района и в края на 1950 г. създава структури в селата от цялата околия, като първоначално разчита на земеделци. Постепенно четата му нараства до 79 човека, а през някои месеци е стигала и до 120. Придобива голям авторитет и популярност в района, четниците са снабдени с оръжие, а в редиците им е имало бивши военни и хора от всички опозиционни слоеве.

В началото на 50-те години ръководството на БКП създава специален отдел XII към Държавна сигурност за борба и ликвидиране на Горянското движение с поделения към окръжните управления на МВР, като залага на създаването на агентурна мрежа.

През май 1951 г. ятакът на четата на Търпана, Георги Русев, е бил задържан в следствието на ДС в Ямбол и му е била предложена награда от

20 000 лв., за да предаде командира и седалището на отряда. След тайна среща с командира Георги Търпанов Русев преминава в четата, но само след 10 дни армия и милиция започват ненадейна блокада на отряда в Сливенския балкан. По сведения на дъщеря му – Станка – бивакът на горяните е бил в местността Невеща.

Милицията влиза в дирите на горяните, след като човек от отряда – Тодор Качаров, слиза в града, за да достави оръжие и муниции. Не е известно дали той е предал отряда, понеже също е осъден в процеса срещу горяните.

В началото на юни 1951 г. мащабна операция на милиция и армия е насочена срещу горянската чета на Георги Търпанов в Сливенския балкан. Говори се, че блокадата в Сливенския балкан се е ръководила лично от Вълко Червенков и министъра на вътрешните работи Георги Цанков. В операцията са участвали хиляди войници и доброволци – по признания на служители от ДС. Акцията срещу горяните е започнала рано сутринта. При завързалата се престрелка командирът е ранен, а Величко Илиев, Кольо Иванов Илиев и Илия Вичев са убити в гората. Убити са 40 членове на четата, която наброява около 100 души. Останалите, някои от които ранени, водени от Георги Търпанов, успяват да преодолеят блокадата и се измъкват от засадата. Командирът Търпанов нарежда да се пръснат на групи в Балкана и да се изтеглят по посока изток към Петолъчката. Тактиката им се оказва първоначално успешна, но целият район е блокиран, а агентите на милицията са заложили и друг капан на нелегалните.

Ново предателство е извършено от Василка Димитрова, съпругата на горянина Иван Димитров Барабанчика от Сливен. По уговорена с ДС схема Василка тръгва из сливенските села, където след битката горяните са се укрили. Убеждава ги, че е дошла да ги спаси и с камион да ги изведе към Гърция. Приемат думите ѝ като истина, вярвайки, че е жена на свой. Преоблечени като жътвари, около 15 души от отряда се качват в камиона с надежда да се спасят. Остават обаче като попарени, когато машината спира, а те се оказват в двора на затвора, обградени от милиция.

Друга част от горяните са заловени на различни места и откарани в милицията в Чирпан. Някои са закарани в Сливен. Трета част от разбития отряд заедно с командира Търпанов успяват да се придвижат до село Първенец, Пловдивско, с надежда по-късно да се прехвърлят през Родопите в Гърция. Там Търпана е приютен уж от ятаци, но всъщност се оказва в капан. Той и още няколко горяни са заловени и още през първите дни след залавянето им някои от тях са убити в резултат на побоища и изтезания в милицията и затвора.

Срещу горяните се образуват четири съдебни дела. Всички са съдени за антидържавна дейност. По първото дело № 1003 съдът заседава в Стара Загора. На 12 декември 1951 г. са осъдени на смърт 11 човека от отряда –

Георги Търпанов, Иван Спасов Христов, Паскал Петров, Димо Ванчев, Борис Рачев, Митьо Ганев Митев, Митьо Славов, Желью Господинов, Петко Минков, Кольо Вълев и Диньо Иванов.

Процесът по дело № 1015 се води в Сливен в зала „Зора". По това дело са издадени три смъртни присъди – на Радко Иванов, Цоньо Велев и на Георги Стоянов Русев.

По дело № 1052 на смърт е осъден само Тоньо Стоянов Дичев, а по дело № 1034 – Тодор Тенев. На всички смъртници е наложена и 100% конфискация на имуществото. Другите заловени, но останали живи горяни получават присъди между 10 и 20 години затвор.

Държавните обвинители са прокурорите Динко Пейчев и Жеко Тилев. [A] На 12 декември 1951 г. са изпълнени първите смъртни присъди. Русев е убит на 27 декември, на 29 декември са разстреляни последните горяни, осъдени от народната власт. Телата не са били предадени на близките им, нито им е било съобщено къде са гробовете на екзекутираните.

По сведения от ДАА – Сливен от заловените горяни от т.нар. Първа Сливенска чета, на брой около 50 души, 31 се определят като земеделци николапетковисти, 6 анархисти, двама демократи, 1 е бивш член на БКП и 6 са бивши офицери. По социален състав 21 от тях са определени като „кулаци", 10 – средни селяни, 5 – бедни селяни, 5 – богати занаятчии, и 4 – бивши военнослужещи.[B]

На 21 декември 2016 г. президентът на България Росен Плевнелиев удостоява посмъртно Георги Търпанов с орден „За гражданска заслуга" I степен за защита на човешките права и свободи и за съпротива срещу тоталитарния режим.

През април 1951 г. започва предаванията си радио „Горянин" – „Гласът на българската съпротива", което изиграва известна роля в координирането на нелегалната съпротива и информирането на българите в този период. Мисията на радиото е борба за свободна България, в защита на българщината и срещу съветизацията на страната. Радио „Горянин" информира за политическите събития по света, за насилията на властите, за действията на горянските чети, предава шифровани инструкции към горяните и предупреждава за конкретни внедрени агенти на Държавна сигурност. Емисиите са в 6:30,

[A] Жеко Тилев участва още в първите процеси на Народния съд. Негов син е Атанас Тилев, който прави бърза и успешна бизнес кариера след 1990 г.

[B] „Кулаци", средни и бедни селяни и „богати занаятчии" са произволно назовани социални категории. Колко богат е „богатият занаятчия" и какво означава „среден селянин"? Прозвището „кулак" е взето от руски език и също не значи нищо определено освен вложения негативизъм в термина. Буквално „кулак" значи „юмрук".

12, 17:30 и 22:30 часа, започват с марша „Един завет“ и завършват с химна „Шуми Марица“.

През периода 1951–1961 г. радиото излъчва от околностите на Атина с два предавателя на различни честоти. Заглушавано е от военни радиопредаватели, по локализирането му – дълго време неуспешно – работят МВР, разузнаването и техническите отдели на Държавна сигурност. Някои от работещите в радиото са: Димитър Бахаров, Златка Влайчева, Димитър Табаков, Емануил Кожухаров, Иван Митев. Излъчванията продължават повече от десет години. Радиото създава кореспондентска мрежа в България, ръководена чрез шифровани съобщения по време на радиопредаванията.

В края на май 1951 г. радио „Горянин“ съобщава, че в Сливенския балкан се сформира въстаническа армия и от цялата страна натам тръгват хора, готови да се сражават срещу комунистическата власт.

Съобщава се, че на много места в България са образувани чети за съпротива, включително чета, организирана от горянския командир Спас Белухов – Пането от село Корница. В неговата група за въоръжен отпор е имало българи, помаци и турци.

Както бе отбелязано, горянското движение възниква спонтанно. В него се включват около 30 000 души – горяни и техни помагачи – от различни прослойки на българското общество. Самите горяни са вероятно около 4500–6000 души, а разкритите нелегални организации – над 600. Горяните се сражават с комунистическата власт от 1944 до 1956 г.

Чети действат из цялата страна, а стотици се сражават самостоятелно. Част от емигрирали опозиционери се завръщат в България и се включват в четите с надеждата, че тяхната борба ще предизвика интервенция от Запада за освобождението на Източна Европа. Малцина от горяните оцеляват, повечето загиват в битките или заловени, осъдени са на смърт или са убити без присъда. Семействата им с десетилетия са преследвани и потискани.

Съпротивата срещу властта и поредните ѝ репресивни мероприятия не престава и далеч не се изразява само във въоръжените схватки между горяни и милиционери и армия. Т.нар. тихо или пасивно недоволство от крутите мерки, с които се налага насилствената колективизация на земята и добитъка, много често прераства в гражданско неподчинение, масови демонстрации и открит бунт. Партията се опитва да се справи с положението, но недоволството, неподчинението и бунтовете са местни. Селяните не си дават земята и животните, а властта не е в състояние да изхрани населението, без да прибягва към насилие. Търси се персонална вина в ръководители по места и когато и това не дава задоволителни резултати, ЦК търси разправа нагоре по веригата на управлението.

Така се стига до разправата с Титко Черноколев, за когото вече стана дума. Бившият член на Политбюро на ЦК на БКП и бивш министър на зе-

меделието е свален от постовете си и дори е арестуван. Обвиненията против него са, че той е провеждал

враждебни действия, насочени против политиката на Партията и Правителството и кооперативното движение на село, водещи към разстройство на ТКЗС.

За дейността си той е изключен от БКП, което предрешава и изваждането му от състава на Народното събрание. Писмото от НС на ОФ до Народното събрание е с искане за отзоваването му и има дата 1 ноември 1951 г.

Въпреки че натискът върху частните земеделци се засилва и нарядите се увеличават, изкупните цени на много хранителни продукти са намалени наполовина, продължават принудителните замени на частни земи – всъщност конфискация – с по-лошокачествени терени на ТКЗС. До някакво намаление на нарядите се стига след смъртта на Сталин (март 1953 г.) и последвалата относителната обща либерализация.

Преди това, през май 1952 г., започва известно облекчаване на строгите мерки. Премахнати са купоните за хранителни продукти – въведени още през време на войната. Установени са единни държавни цени. Намалени са единните държавни цени на дребно на тъканите, трикотажа и обувките. Същевременно се извършва парична реформа. 100 лева се обменят за 1 нов лев, курсът на лева е свързан с руската рубла. Установява се постоянен курс: 1,70 лв. = 1 рубла.

Вече през 1955 г., след посещението си в България през юни, новият лидер на СССР Никита Хрушчов се обръща с писмо към Президиума на ЦК на КПСС за оказване помощ на България, за да бъде завършена изцяло колективизацията.

България трябва да стане образцовият колхоз на социалистическия лагер – „пример за другите страни с народна демокрация" и разочарование за „реакционните кръгове на Запад, които разчитат, че широките селски маси в страните с народна демокрация няма да отидат в колхозите.

Пленумът на ЦК на БКП от 6–7 декември 1955 г. разглежда указанията, изпратени от Хрушчов и ЦК на КПСС. Пленумът тълкува писмата като задача, която е възложена от съветското ръководство: до 2–3 години колективизацията в България да бъде завършена. От началото на 1956 г. започва „масовизация" на съществуващите ТКЗС и изграждане на нови, основно в планинските райони. Реакцията срещу тази нова кампания за насилствена колективизация не закъснява.

През февруари и март 1956 г. в цялата страна нараства съпротивата на селяните – напускане на ТКЗС, силово връщане на добитъка, разпространяват се анонимни позиви, стават сблъсъци между агитатори и противници

на колективизацията, валят заплахи срещу агитатори и новопостъпилите в ТКЗС, вървят слухове за скорошно падане на комунистическия режим.

В смесените райони сред турското население се засилват настроенията за изселване в Турция: до средата на април в турската легация и консулствата са подадени 13 000 заявления за изселване. Нарастват и насилията срещу селяните: авторитетни и заможни хора от селата са изселвани, прибягва се до задържане в селсъветите, заплахи с уволнение на децата на стопаните, побои над стопани, които отказват да влязат в ТКЗС.

В селата на Грудовска околия съпротивата избухва между 16 и 20 април 1956 г. В с. Богданово 230 от 250-те членове на стопанството са навлезли в оборите и са си върнали овцете и инвентара. На 20 април в същото село група жени се противопоставила и заплашвала агитаторите на кооперирането и началника на МВР–Грудово. В останалите села също има разграбване на добитък и инвентар, продаване на животните и заминаване на работа в мините около Бургас.

Между 17 и 20 април стават женски бунтове в турските села из Дуловска, Исперихска и Тутраканска околия, насочени срещу новообразуваните ТКЗС. И там стопаните си възвръщат насила колективизирания добитък. На 18 април в Дулово се провежда мълчалива манифестация на 100 мъже и жени с искане за напускане на ТКЗС.

Съпротива срещу новообразуваното ТКЗС се появява в с. Климент, Карловско, където на 20 април властта започва събирането на добитъка и инвентара. Подадени са 150 заявления за напускане на ТКЗС, кооператорите не излизат на работа и на 19 април около 70 жени се събират с искане за напускане на ТКЗС. Заявления за напускане на ТКЗС се появяват и в други села в Карловско.

В Кюстендилска околия особено остри са бунтовете от 23 април до 2 май – голяма част от недоволните отново са жени – те са срещу новообразуваните ТКЗС. Например на 23 април жените от с. Дворище си връщат добитъка и каруците от стопанството. На 28 април в центъра на Кюстендил над 200 жени организират демонстрация с искането да се срещнат с министъра на земеделието. На 29 април в с. Слокощица около 50 жени се събират пред Народния съвет с искане за разтуряне на стопанството, отправят заплахи към председателя на съвета и кварталния отговорник, а следобед отиват в стопанството и си прибират добитъка вкъщи. Срещу тях е изпратена милиция. След като се научват за случилото се в с.Слокощица, на следващия ден 100 жени от с. Жабокръг също излизат на мегдана с искане за разтуряне на ТКЗС.

На 30 април и 1 май жените в село Шипочано се събират на групи и предявяват същото искане – разтуряне на ТКЗС. На 2 май в с. Шишковци голяма група жени и мъже скандират за разтуряне на ТКЗС, преграждат пътя на

колата на секретаря на ОК на БКП и правят опити за прибиране на добитъка. Недоволството е потушено от пристигнали части на милицията. В много други села също са направени опити за взимане на добитъка, събирани са подписи за разтуряне на ТКЗС и са откраднати декларациите за влизане в кооперативните стопанства.

На 18–19 май кооператорите в село Граф Игнатиево, Пловдивско, не излизат на работа, искат разтуряне на ТКЗС и прибиране на добитъка. През следващия месец юни 1956 г. се съобщава за редица опити на селяните по местата, където е извършена масовизация на ТКЗС, да ожънат само своите насилствено кооперирани ниви.

На 23 октомври в с. Полето, Благоевградско, след като са отхвърлени молбите на 40 домакинства за напускане на ТКЗС, жените се опитват с камъни и тояги да попречат на оранта и счупват фара на трактора. След арестуването им някои от тях са предадени на съд.

На 28 август 1952 г. с Указ № 359 на Президиума на Народното събрание, който регулира отношенията в Гранични войски, се разрешава да се употребява оръжие срещу лица, които правят опит да преминат държавната граница. Разрешението всъщност одобрява и регламентира вече установената практика за справяне с бегълците. На 10 февруари 1953 г. Народното събрание приема изменения в Наказателния закон, които определят като *„измяна на родината"* напускането на страната без разрешение от властите и отказ от завръщане след изтичане на срока на разрешеното пребиваване в чужбина. *„Изменниците на родината"* се наказват със смърт. Близките на бегълците, които са знаели за подготвяното бягство, се наказват със затвор от 5 до 10 години, докато тези от близките, които не са знаели за готвеното бягство, се въдворяват в ТВО или се изселват. През ноември същата година част от тези норми са отменени.

Смъртта на Сталин. Стачки и бунтове. Корейската война

В деня на смъртта на Сталин, на 5 март 1953 г., в Пловдив се случва събитие: стачка на тютюноработничките – една от първите масови стачки в Източна Европа. От 20 април нараства напрежението сред работничките в тютюневите складове „Иван Караджов", „Стефан Кираджиев" и др., които остават без работа и без средства за препитание на семействата си. На 4 май няколкостотин работнички, които не са включени в списъците за оставащите на работа, разбиват вратите на склада „Иван Караджов", а след това заедно с работничките от склада „Георги Иванов" се отправят на протест пред секрета-

риата на Държавния тютюнев монопол – клон Пловдив. При потушаването на протеста са убити най-малко 9 души.

Месец и половина след смъртта на Сталин – на 16–17 юни 1953 г. – в Източна Германия избухва народно въстание срещу комунистическата власт. То е жестоко потушено от танкови части на съветските войски в Германия, на които помагат местни милиционерски поделения. Убити са 513 души, 106 германци са осъдени на смърт, 1838 са ранени, арестуваните са 5100, от които са осъдени 1200. Съобщава се за 18 съветски войници, които са разстреляни от командирите си, защото са отказали да стрелят срещу демонстрантите.

Съветски части блокират Западен Берлин, който е анклав в територията на Източна Германия, но намесата на американски въздушни части, които подпомагат берлинчани по въздуха, не дава възможност на СССР да разшири териториалните си придобивки, получени след края на Втората световна война.

Въстанието в Източна Германия съвпада с развитието на Корейската война. Тя е започнала на 25 юни 1950 г. с нападение на Северна Корея срещу Южна Корея. След променливи успехи – през трите години на войната се намесват сили на ООН, а 4 китайски армии подпомагат Северна Корея – на 27 юли 1953 г. войната завършва с подписване на примирие. На практика това е война между САЩ и западните демокрации, от една страна, и Китай и СССР, от друга.

Избухването на Корейската война, нейният развой и примирието, което връща статуквото на Корейския полуостров, както и въстанието в Източна Германия, пораждат надежди в социалистическия лагер и в България, че разширяване на конфликта до Европа може да се превърне в начало на промени в международната ситуация и възпиране на болшевизма.

След смъртта на Сталин през март 1953 г. дългоочакваното разведряване на политическата обстановка в социалистическия лагер действително настъпва, но то е бавно, мудно и половинчато. В началото на септември 1953 г. започва нов показен процес срещу 14 минни инженери, обвинени в създаване на шпионско-вредителска група с цел спъване на минното дело в страната. Въпреки явната абсурдност на обвинението инженер Димитър Буров е осъден на смърт, а всички останали получават присъди от 10 до 20 години затвор. Смъртната присъда на Буров по-късно е заменена с 20 години затвор.

Каква е реакцията на властта в България след смъртта на Сталин?

Вече стана дума, че на 5 август 1953 г. официално и формално става първото закриване на концлагера „Белене". Това става с Решение на Политбюро на ЦК на БКП. Със заповед на министъра на вътрешните работи Георги Цанков са освободени 858 души. Помилвани и освободени са и други 517 затворници. От „Белене" са пуснати още 638 души, а 421 остават, за да бъдат предадени на следствие и съд.

Чак на 19 септември министърът на вътрешните работи разпорежда закриването на концлагера. Останалите лагеристи на групи са отвеждани в следствието на Държавна сигурност в София. Последните седем лагеристи са изпратени в следствието на 6 януари 1954 г. Те са бившите министри професор Петко Стоянов, Стойчо Мошанов, генерал Никола Недев, Илия Кожухаров, Марко Ряскov и бившите депутати Методи Янчулев и Васил Маринов.

Междувременно в уж закрития „Белене" пристигат вече като затворници някои от осъдените бивши лагеристи, предадени на съд. Както вече споменахме на друго място в това изследване, лагерът „Белене" не е закрит, а продължава да функционира като затвор. При нужда там пристигат поредните вълни от задържани по политически причини, като лагерът се използва като междинна станция между следствие, присъда и затвор.

С решение на Политбюро се прекратява изселването от София и другите големи градове и се променя изселническият режим на вече изселените. Към този момент в страната има официално изселени 6756 семейства с 23 390 членове. От тях 2548 семейства с 5075 членове са изселени от София, а 4208 семейства с 18 316 членове – от граничните райони и окръжните градове. Като близки на бегълци са изселени 2397 семейства с 9739 членове, а като „неудобни за граничните райони и големите градове" врагове на народната власт или ятаци и помагачи на горяни – 4352 семейства с 13 651 членове. Режимите на изселването им са подобрени в известна степен, но те нямат право да се завърнат по родните си места.

На 20 декември 1953 г. се провеждат избори за Народно събрание. Според новъведената практика то се нарича II обикновено народно събрание (за първо се смята избраното през 1949 г.). ОФ печели 99% от гласовете. На 16 януари 1954 г. II ОНС одобрява новото правителство на Вълко Червенков. Заместник-председатели са комунистите Антон Югов, Георги Чанков, Иван Михайлов и Райко Дамянов и земеделецът Георги Трайков.

По примера на СССР и следвайки указанията от Москва, БКП трябва да осъди своят т.нар. *култ към личността*. Това е въведеният през 1954 г. термин-евфемизъм, с който се прикриват злините, съпровождащи болшевишкия режим в СССР, както и режимите в новите социалистически страни в Източна и Средна Европа. Целта е, според официалната пропаганда, всичко лошо да се припише на Сталин, като причината за случилото се е в миналото, във въздигането на вожда в култ.

Несъстоятелността на измисления от съветските пропагандисти термин се подчертава от продължаващото до днешни дни изискване всеки комунистически режим да има партийна фигура на върха на партията-държава, която да е възприемана като безпогрешна и на която цялата страна и Партията да се подчиняват до заместването ѝ с нова такава. (Дали това не е исторически императив на комунизма?)

На пленум на ЦК на БКП, състоял се на 25 и 26 януари 1954 г., основният доклад „За още по-голяма колективност в ръководството и работата на партията" е изнесен от Вълко Червенков, който прехвърля вината за култа към собствената си личност върху партийния апарат. Все пак на пленума Червенков подава оставка като генерален секретар на ЦК на БКП, а Георги Чанков и Райко Дамянов – като секретари на ЦК на БКП – го последват.

Тези решения добиват нова, по-голяма сила и мощ на Шестия конгрес на БКП, който заседава в София от 25 февруари до 3 март 1954 г. Отново Вълко Червенков изнася отчетния доклад, с който той се саморазобличава, но въпреки че отстъпва партийното лидерство на Тодор Живков (той е избран за първи секретар на ЦК на БКП със съгласието на Хрушчов), остава на служба като министър-председател. Отчетени са 368 142 членове на БКП, 127 000 по-малко, отколкото са отчетени на предишния конгрес.

Първият секретар Тодор Живков, заедно с избраните секретари на Партията Енчо Стайков и Димитър Ганев, ръководи текущата работа на ЦК. Конгресът следва съветската политика, която след смъртта на Сталин е за намаляване на напрежението, развило се около форсирането на индустриализацията. Цели се развитие на селското стопанство и леката промишленост, за да се нормализират и повишат потреблението и стандартът на живот. Но в обикновения живот в България няма изненади, нито особена промяна.

На 23 август 1954 г. в София започва съдебен процес срещу о.з. генерал Иван Вълков (1875–1962) и 10 бивши офицери, които са обвинени за убийствата на земеделци и комунисти през периода 1923–1925 г., включително и убийството на земеделския лидер Александър Стамболийски. Съдебните ограничения за изминала давност са пренебрегнати (обвиняемите са изправени пред съда за деяния, извършени преди 30 години!). На 2 септември престарелият (79-годишен!) генерал Иван Вълков,(който от 17 юни 1946 г. до присъдата си в 1954 г. е бил в килиите на Държавна сигурност и в концлагерите „Заград", „Ножарево" и „Белене") и още шест души са осъдени на смърт чрез разстрел, а четирима – на 15 години затвор. По-късно смъртните присъди са заменени с 20-годишни.

Генерал Вълков е изпратен в Пазарджишкия затвор (наказателен), където е в една килия заедно с генерал Кирил Станчев (участник в преврата от 9.IX.1944 г.), генерал Димитър Мустаков (в запаса от март 1923 г., ранен при атентата в „Св. Неделя"), полковник Стилян Тошев и подполковник Цветан Димитров. През 1960 г. е прехвърлен в затвора в Стара Загора, където умира на 20 април 1962 г.

На 14 май 1955 г. се основава Варшавският пакт: военен съюз, който Албания, България, ГДР, Полша, Румъния, Унгария и Чехословакия подписват със СССР. Официално наречен Договор за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ, този съюз се превръща в един от основните инструменти на съветския военен и политически контрол над Източна Европа.

Варшавският договор става реална военна структура в началото на 60-те години с концепцията за тотална ядрена война, когато източноевропейските армии са въоръжени с ядрено оръжие и при ядрен конфликт са подготвяни за първи ешелон на настъпателната операция на съветската армия, а Източна и Централна Европа – за театър на ядрените бойни действия. Но една от основните функции на Варшавския договор е и да легитимира съветската военна намеса при опасност за съветското господство в Източна Европа. Това става чрез интервенция на въоръжените сили на Варшавския договор при заплаха за режимите на страните от социалистическия лагер.

Още преди подписването на Договора – на 26 март 1955 г. – с Решение на ЦК на КПСС и на Съвета на министрите на СССР четири ракетни съединения и инженерни бригади РГВК (Резерв верховного главнокомандования) се предвижда през 1955–1956 г. да бъдат изпратени в зоните на тяхното разполагане при евентуална война (една от зоните е България). За целите на бойната им тренировка са въоръжени с балистични ракети Р-1 и Р-2.

На 27 юли 1955 г. два изтребителя от военното летище Доброславци край София свалят израелски пътнически самолет, летящ по линията Лондон – Виена – Истанбул – Тел Авив, който се е отклонил в българското въздушно пространство. Самолетът е със 7 души екипаж и 51 пътници и се разбива край Перник. Всички 58 души загиват. Пътниците са израелски, американски, френски, канадски, британски, южноафрикански, западногермански, полски, австрийски, шведски и съветски граждани. Свалянето на самолета предизвиква международен скандал и влошава отношенията между Израел и България. Израел завежда дело срещу България в Международния съд в Хага, което се проточва до 1964 г. и в крайна сметка на семействата на пътниците са изплатени минимални обезщетения.

Народна република България е приета за пълноправен член на ООН на 14 декември 1955 г. едновременно с Албания, Унгария, Румъния, Австрия, Йордания, Ирландия, Испания, Италия, Камбоджа, Лаос, Либия, Непал, Португалия, Финландия и Цейлон. Полша, Чехословакия и Югославия са членки основателки от 1945 г., а ГДР е приета през 1973 г.

1956 г. – Култът към личността – Априлски пленум

1956 година е пълна със събития, които оказват влияние не само в България, но и в целия социалистически лагер. Разклащането на монолитната власт на Сталин започва да се усеща веднага след смъртта му през март 1953 г. До края на годината са отстранени Берия (ликвидиран) и повечето главни ръководи-

тели на съветските репресивни органи (ликвидирани или арестувани, съдени или не), амнистират се някои от въдворените в концлагерите, в България се взима решение за затваряне на най-големия концлагер – „Белене" на остров Персин (което е половинчато – вж. по-горе), извършват се правителствени промени, редица ръководители са понижени, други губят партийните си постове и привилегии.

Процесът на омекотяване получава особен тласък след XX конгрес на КПСС в Москва, когато през нощта на 24 срещу 25 февруари 1956 г. Никита Хрушчов прочита секретен доклад, в който осъжда култа към Сталин и го прави главен виновник за много от престъпленията на комунизма през периода 1930–1953 г. В доклада си Хрушчов говори за започналата реабилитация на репресирани партийни кадри. Не става въпрос въобще за „врагове на режима", а само за репресирани болшевики. Докладът е разпространен като поверителна информация за вътрешнопартийно ползване, но става известен в СССР и в чужбина. Официално е публикуван след 33 години, едва през 1989 г.

Изнесените данни за престъпления и публичното осъждане на Сталин разклащат целия социалистически лагер. Китай на Мао Дзъдун е против решенията на XX конгрес на КПСС и обявява за ревизионистки курса, поет от Москва. Скоро ще го последва Албания на Енвер Ходжа. През май е стачката в Пловдив, през юни се разбунтуват поляците в Познан, а през октомври Владислав Гомулка излиза от затвора и застава начело на полските комунисти. Същия месец избухва Унгарската революция.

На 2 април 1956 г. се открива „историческо" заседание и на ЦК на БКП, т.нар. Априлски пленум, който по изискване на Москва трябва да осъди култа към личността, да отстрани хората, свързани с репресиите в България, и проведе десталинизация на БКП. Разбира се, че става въпрос само за реабилитация на своите, на комунистите, но не и на обикновени българи, които между репресираните са огромно мнозинство.

Също както в СССР, пленумът е секретен. В доклада „XX конгрес на КПСС и поуките от него за нашата партия" Тодор Живков осъжда култа към личността, търсенето на врага с партиен билет и репресиите срещу партийни кадри, като хвърля цялата отговорност единствено върху Вълко Червенков. Пленумът е, разбира се, побългарен, тъй като всички остават на местата си. Антон Югов сменя Вълко Червенков на поста министър-председател, но остава член на Политбюро и заместник-председател на Министерския съвет. Антон Югов е дори повишен, а Георги Чанков и Тодор Живков са незасегнати от критиките. Комисия начело с Димитър Ганев трябва да преразгледа процесите на „осъдени членове на компартията и други граждани и станалите извращения в следствието" и да направи предложения за реабилитация. В настъпилата промяна, наричана условно „разведряване", репресираните

граждани не-комунисти, както винаги, са извън класацията. Спрямо тях не е имало „извращения в следствието", нито им се полага да получат „реабилитация".

На следващия Пленум на ЦК на БКП, проведен на 6–7 септември 1956 г., Тодор Живков осъжда критиките към ръководството и на практика слага край на критичната дискусия в Партията. Трайчо Костов, най-видната жертва на българския култ към личността, е реабилитиран, но по вече станала традиция – само наполовина. Обвиненията в шпионаж, заговор и вредителство на Трайчо Костов и партийците, свързани с него, отпадат, партийното им членство ще бъде възстановено и ще получат съдебна реабилитация. Бивши следователи и ръководители на МВР и ДС получават партийни наказания. Но от Трайчо Костов и „бандата му" не са снети обвиненията за „груби политически грешки от националистически характер", сиреч вината му пред Съветския съюз не е изтрита.

Доста по-силен е отзвукът от административното нареждане за громене на култа към личността в другите социалистически страни. Първото масово въстание на полския народ срещу комунистическата власт избухва на 28 юни 1956 г. със спонтанна стачка на работници в металургичния завод „Сегилски" в Познан. Тя бързо прераства в демонстрация, в която се включват 100 000 работници и студенти, скандиращи срещу комунистическата партия, срещу диктатурата и искащи свободни избори.

Демонстрантите нападат затвора, въоръжават се с намереното оръжие, превземат редица държавни учреждения и атакуват сградата на Държавна сигурност. Изпратените войскови подразделения минават на страната на демонстрантите или са разоръжени. Министърът на отбраната – съветският маршал Рокосовски – изпраща съветски офицери със задача да смажат въстанието. На 29 юни четири дивизии и корпус на Вътрешна сигурност навлизат в Познан. В престрелки са убити между 70 и 100 души, около 600 са ранените. Над 700 поляци са арестувани. Но въстанието води до либерализирането на режима.

Пленумът на ЦК на полската компартия от 19 до 22 октомври избира за първи секретар реформатора Владислав Гомулка. СССР заплашва с военна интервенция, съветска делегация в състав: Хрушчов, Микоян, Булганин, Молотов, Каганович и маршал Конев, пристига във Варшава, за да предотврати избора. Полските и съветските войски са в бойна готовност, но Гомулка успява да убеди съветското ръководство, че не възнамерява да отстъпи от комунизма и да скъса отношенията със Съветския съюз, като защитава позицията си за по-голяма автономия на полския режим.

Гомулка постига и опрощаване на полския дълг, преференциални условия в търговските отношения, прекратяване на колективизацията в селското стопанство, либерализиране на политиката към Католическата църква и на-

лага изтеглянето на маршал Рокосовски и съветските съветници от Полша. Много жертви на репресии са реабилитирани, политически затворници са освободени, в това число – на 26 октомври – и кардинал Стефан Вишински, главата на Католическата църква в Полша.

На 23 октомври в Будапеща избухва революция срещу комунистическото ръководство на страната и съветското господство. Революцията започва от студентска демонстрация в подкрепа на полските реформатори и с искания Унгария да извоюва национална автономия от СССР както Полша. Революционерите се въоръжават, организират се в отряди и водят тежки сражения със съветските войски и силите на Държавна сигурност до 28 октомври, когато новият министър-председател Имре Наги прекратява атаките срещу революционерите и обявява, че започва преговори за изтегляне на съветските войски от Унгария.

На следващия ден Имре Наги научава, че съветски войски навлизат в Унгария въпреки уверенията на съветския посланик Юрий Андропов (той ще стане лидер на СССР през 1982 г., след като управлява КГБ от 1967 до 1982 г.), че не предстои съветско нахлуване.

Унгарското правителство обявява неутралитет, излиза от Варшавския договор и иска помощта на дипломатическия корпус и на генералния секретар на ООН за защита на унгарския неутралитет. Андропов е помолен да предаде на съветското правителство искането на Унгария за незабавни преговори за изтегляне на съветските войски. Водят се преговори, но на 4 ноември съветските войски навлизат в Будапеща.

Имре Наги прави последно обръщение по радиото към нацията и света и съобщава, че съветските войски атакуват столицата, но правителството остава на поста си. До 10 ноември унгарците оказват яростна съпротива на съветските войски, които използват тежка артилерия и авиационни удари, за да я смажат. Над 2500 унгарци и 700 съветски войници са убити в конфликта. Около 250 000 унгарци емигрират в чужбина. В Унгария 18 000 души са интернирани, 700 от тях са пратени в съветски трудови лагери. Десетки хиляди – може би над 100 000 – са арестуваните, разследвани и репресирани.

Осъдените на затвор и лишаване от свобода са 22 000 души, по-голямата част от тях през 1963 г. са амнистирани. Екзекутирани са над 400 души, сред тях министър-председателят Имре Наги и министърът на отбраната Пал Малетер, заедно с трима министри и началници на кабинети в правителството на Имре Наги. Седем журналисти, генерали и други висши функционери са осъдени на различни срокове лишаване от свобода. През 1989 г., при създаването на Третата република Унгария, 23 октомври е обявен за национален празник на страната.

На 31 октомври, в разгара на унгарските събитията, заседава пленум на ЦК на БКП по повод случващото се в Полша и Унгария. Унгарската революю-

ция е заклеймена като „контрареволюционен бунт, насочен против демокрацията и социализма".

По предложение на Тодор Живков пленумът решава настъпление срещу всичко, което противоречи на политиката на КПСС и БКП.

Интересно е отражението на унгарските събития в България, понеже то се случва в годината на прословутия Априлски пленум на БКП. Георги Чанков и Вълко Червенков заявяват, че много ръководни партийни и държавни постове в Унгария са били заети от евреи, което е дало възможност на реакцията да използва антисемитските настроения в страната и да насочи масите против партията и народната власт. Евреите на власт според тях са накърнявали националните чувства на унгарския народ.

Внушенията на партийните лидери са опровергани в отворено писмо на Централната консистория на евреите в България, изпратено до ЦК на БКП:

> *... Ние, комунистите евреи, винаги сме се считали не чужди, а собствени на Българската комунистическа партия кадри, и повече от всеки друг път сме сплотени около нашата родна Партия и нейния Централен комитет и заявяваме, че няма да жалим сили в изпълнение на всички задачи, които стоят за разрешение пред Партията.*

Не само България и социалистическият лагер, но и светът не остава незасегнат от кървавото потушаване на Унгарската революция. Оттатък Желязната завеса съветският строй губи респекта и уважението, на което се е радвал всред ляво ориентираните хора интелектуалци. Комунистическите партии от Западна и Централна Европа са изправени пред мъчителен избор: да продължават с обожанието към починалия лидер и режима му, както и всичко, което представлява сталинизмът, или да поемат по новия път на ревизионизма, очертан от Москва.

Българската партия всъщност няма избор, тя отдавна е ипотекирала бъдещето си в чужбина. Още от 1919 г. нейните действия са функция на събитията в Русия/СССР и във ВКП (б) и КПСС и ще продължават неизменно чак до ноември 1989 г. [А]

Унгарската революция вероятно е стреснала ръководителите на БКП, че същото може да се случи в България, а се появява и опасност, че съветският блок се разпада. Реакцията на властта е предвидима. Прибягва се веднага

[А] Руската (съветска) комунистическа партия променя името си неколкократно. В 1898 г. тя се нарича Руска социалдемократическа работническа партия (РСДРП). От пролетта на 1917 г. – Руска социалдемократическа работническа партия (болшевики) (РСДРП (б)). На 17 март 1918 г. се превръща в Руска комунистическа партия (болшевики) (РКП (б)), на XIV си конгрес в 1925 г. става Всесъюзна комунистическа партия (болшевики) (ВКП (б)) и на XIX конгрес през 1952 г. се преименува на Комунистическа партия на Съветския съюз (КПСС). Престава да съществува в 1991 г.

към повсеместни арести, вероятно по предварително изготвени списъци. На съвещание на ръководството на МВР на 5 ноември Тодор Живков казва по повод арестите:

Другари, сега ще почувстват още един път враговете на нашата страна, и вътрешни и външни, че хазяин в нашата страна сега и на вечни времена е работническата класа начело с БКП! Впрочем, горе главата, другари!

Почват действия. Въображението на властта не е много изобретателно. Репресиите се движат в старите, проверени и изпитани коловози.

Като реакция на Унгарската революция Политбюро на ЦК на БКП на 17 ноември решава отново да бъде открит лагерът в Белене за „най-опасните за реда и сигурността на страната вражески и престъпни елементи" и да бъдат изселени от София

капиталистическите и кулашки елементи и разни криминални рецидивисти, които работят против народната власт.

Комисия в състав Георги Цанков (отговорник), Димитър Попов, Юрдан Чобанов и Демир Борачев ще решава конкретно кои лица да бъдат изселени от София. Официалната заповед на министъра на вътрешните работи Георги Цанков за откриването на лагера в Белене е издадена на 22 декември 1956 г.

Съставът на Вътрешни войски трябва да бъде увеличен с още 1500 срочнослужещи и необходимия брой офицери танкисти и свързочници, а Вътрешни войски да получат танкове Т-34, 76 мм САУ, минохвъргачки, бронеавтомобили, ранцеви огнемети, ръчни противотанкови гранати (РПГ). Разпоредено е създаването от

изпитани в борбата, безпределно верни и предани на народната власт партийци и безпартийни, доказали на дело, че са готови на всякаква жертва, когато се наложи, за интересите на Партията, НРБ и трудещия се български народ

на въоръжени доброволни бойни групи и отряди в по-големите заводи, мини, строителни обекти, които да помагат на МВР за

смазване на всякакъв опит за остри, открити контрареволюционни и вражески действия.

Във Въоръжените работнически отряди и групи (ВРОГ) са включени 25 000 души.

МВР извършва арести в цялата страна. Има сведения за хиляди задържани граждани, като повечето от тях са арестувани по линия на Държавна сигурност. Те включват „обичайните заподозрени": различни видове контрареволюционери, дейци на бившата земеделска опозиция, царски офицери,

бивши полицаи, предвоенни държавници, политици и индустриалци, анархисти, духовници, кулаци, легионери. Хиляди заподозрени са въдворени в концлагери и в новооткрития на остров Персин край Белене. И там само след три месеца, в началото на 1957 г., има над 1400 концлагеристи. До преместването на питомците от ТВО „Белене" в каменната кариера край Ловеч („Слънчев бряг") през октомври 1959 г. през концлагера преминават 3900 души. Началници на концлагера са полковник Георги Куманов до януари 1958 г. и полковник Иван Тричков от януари 1958 г. до повторното му закриване.

С Решението си от 16 май 1957 г. Политбюро на ЦК на БКП нарежда да бъдат спрени изселванията на „неблагонадеждни лица" от София, започнали след Унгарското въстание. Установява се, че списъците с предложения за изселване, съставени от комисии към кварталните партийни организации, включват 3796 семейства. Докладва се, че до края на април са изселени 384 семейства на бивши фабриканти, търговци и „кулаци", а върви подготовка за изселването на други 532 семейства.

Пловдивският поет Йордан Русков написва стихотворението *„Зов за свобода"* – призив към българите да последват унгарците, и го разпространява като позив в София. На 9 ноември 1956 г. Държавна сигурност започва мащабно издирване на автора, при което са заподозрени 87 писатели, а 26 агенти работят по случая. Тайните служби искат мнението на ръководни кадри в Съюза на писателите и на писатели комунисти за авторството на стихотворението. Издирването продължава две години, но завършва с успех. Йордан Русков е арестуван на 20 януари 1959 г. и е осъден на 7 години затвор.

Пленумът на ЦК на БКП от 17 ноември 1956 г. се занимава и с положението на помаците, като приема

> *мероприятия за издигане политическото и културното равнище на българите с мохамеданска вяра.*

В решението се подчертава, че провеждането на набелязаните мерки трябва да става търпеливо и с уважение към религиозните традиции.

Нова кампания за колективизация

На Национална конференция на ТКЗС, състояла се в София на 2–4 декември 1957 г., се отчита, че е кооперирана 86,5% от обработваемата земя. Последната кампания за масовизация на колективизацията е започнала в началото на 1956 г. и освен България обхваща повечето източноевропейски страни. Тя включва методите за натиск от предходните периоди, като са до-

бавени и някои стимули за селяните – земята за лично ползване е освободена от наряди и е въведена земеделска пенсия. Очаква се, че тези мерки ще смекчат съпротивата на селските стопани, но се случва обратното.

През януари и февруари 1958 г. във връзка със започването на новата кампания за масовизация и създаване на нови ТКЗС в изоставащи и планински райони избухват нови вълнения. В Коларовградски (Шуменски) окръг масовизацията се извършва с побои и блокади на селата, за да не бягат стопаните в Балкана. В с. Петрино, Омуртагско, комисията по записване в ТКЗС е бита от няколко турци, които по-късно са заловени и осъдени.

В с. Славейково, Провадийско, около 100 души българи и турци се укриват цял месец в гората, като поставят постове; такива случаи има и в други села в Провадийско. На 7 март в с. Лютово, Велинградско, където в ресторанта на селото трябвало да стане учредяване на ТКЗС с представители на ОК на БКП и ОНС, 100 жени заобиколили ресторанта, нахлули и издърпали мъжете си, разтурили събранието, а след това започнали да хвърлят камъни по прозорците на съвета, където са били укрити видните партийци, принудили ги да излязат и им нанесли побой. Срещу жените са изпратени милиция и работнически отряди, задържани са 38 души, двама са въдворени в концлагер.

При учредяването на ТКЗС в с. Горно Озирово, Берковско, група от 100 селяни се е противопоставила. Предприема се масово изселване на семейства от планинските села в полски села и градове. Все пак докладва се, че към март 1958 г. в страната са изградени 3300 ТКЗС, в които влизат 92% от обработваемата земя и 93% от всички домакинства в страната.

На 26 април 1958 г. съвещателният орган на Държавна сигурност разглежда доклад на Комисията по предложенията за репресиране на някои вражески лица от средите на турското население. Тя е създадена в началото на годината във връзка със съпротивата срещу колективизацията и предлага мерки за ликвидиране на етническата и верска идентичност. Комисията е утвърдила за съд 9 души, а за изпращане в ТВО – 99, като те не са само турци, но и българи – мюсюлмани (помаци) и християни. През август и септември определените за въдворяване са изпратени в концлагера „Белене“ – на малки групи, за да не се разбере, че се провежда репресивна кампания.

На Седмия конгрес на БКП, на който присъства съветският ръководител Никита Хрушчов, официално е обявена „победата на социалистическия строй“. Конгресът е проведен в София от 2 до 7 юни 1958 г. Съобщава се за 467 546 членове на партията. Изнася се, че „социалистическите производствени отношения са победили напълно“, а 92% от обработваемата земя е кооперирана в ТКЗС. Решава се, че индустриализацията трябва да продължи с приоритет на тежката индустрия и в селското стопанство трябва да бъдат приложени интензивни методи.

По време на посещението си в София през 1959 г. Никита Хрушчов обявява, че СССР подарява на България вече откупените свои дялове в големи предприятия като „Булгартабак", „Табсо" и „Горубсо". Случайно или не, този „подарък" съвпада с първия фалит на НРБ. Дълговете по него са опростени от кредиторите – СССР – с цената на 26-те тона българско злато, изпратено през същата 1959 г. за „надеждно съхранение" в Държавната банка на СССР.

До началото на 1959 г. колективизацията обхваща практически цялата страна, като отдалечените планински селища са последните, които са засегнати. Наблюдава се също така, че процесът на колективизацията съвпада и с масовото обезлюдяване на планинските райони.

На 22 декември 1957 г. се провеждат избори за ново Народно събрание. Кандидатите на ОФ печелят 99,95% от гласовете. Новото правителство с министър-председател Антон Югов е избрано на 15 януари 1958 г. Първи заместник-председатели са Райко Дамянов и Георги Трайков, заместник-председатели: Иван Михайлов, Станко Тодоров, Живко Живков и Кимон Георгиев. Министър на вътрешните работи остава Георги Цанков, както и генерал Петър Панчевски – министър на отбраната.

Решение на Политбюро от 26 декември 1957 г. призовава за „засилване и подобряване на атеистическата пропаганда", която е била занемарена. Това е предизвикало „оживление в църковно-религиозната дейност, а отделни реакционно настроени свещенослужители, повлияни от полските и унгарските събития през 1956, открито са призовавали към неподчинение".

От началото до края на следващата година са арестувани 33 православни духовници и служители на църквата, от които 19 са осъдени, 4 изпратени в концлагер, 4 подследствени и 6 „филтрирани" (нов термин в речника на ДС, „филтрирането" се изразява в приятелска беседа със заподозрения злосторник, на когото се дава да разбере, че е под наблюдение и подлежи на незабавни репресии, в случай че не сътрудничи на службите). Не са пропуснати и другите вероизповедания. От католическото духовенство 1 свещеник е осъден, а от протестантски и православни „секти" са осъдени четирима и двама са изпратени в концлагер.

С друго решение от 21 януари 1958 г. Политбюро нарежда *„поради зачестили хулигански прояви"* МВР да въдворява в лагери за

> *принудителен възпитателен труд отявлените и вредните за обществения ред и спокойствие хулигани, крадци-рецидивисти и други разложени елементи.*

В края на януари и началото на февруари при масови арести в София и други големи градове, известни като Хулиганската акция, са арестувани близо 2000 души. В Белене са въдворени 1400 мъже и 250 жени, 170 от тях

са непълнолетни, като най-младите са на 13–14 години. Акцията е насочена главно срещу младото поколение, което харесва западния начин на живот, облекло, музика и има свободно поведение. По време на акцията по улиците са задържани младежи с палта тип дъфлкот, с коси на опашка, с тесни панталони, а в ресторантите се арестуват младежи, които танцуват модерните западни танци. Част от въдворените по линия на Държавна сигурност са художници, преводачи, артисти и музиканти.

След година и половина, на 27 август 1959 г., Политбюро взима (ново) решение за закриване на трудово-възпитателните общежития в страната. Официално се знае, че към този момент в ТВО „Белене" има 1423 лагеристи. До края на септември са освободени повечето от тях, остават около 350 души. По заповед на Мирчо Спасов полковник Исак Франсес от ДНМ изготвя списъци на 166 души, които са предложени от окръжните и градските управления на МВР за оставяне в лагера. През октомври тези лагеристи заедно с ръководството на концлагера и част от милиционерите и надзирателите са преместени в няколко бараки до каменна кариера край Ловеч, като мястото е било подготвено още от средата на септември.

Започва да функционира Ловешкият лагер, известен като *„Слънчев бряг"*, тъй като обикновено в смъртните актове на убитите в него лагеристи като причина за смъртта пише „слънчев удар". В края на октомври министърът на вътрешните работи Георги Цанков предлага на Политбюро да се разреши оставането на тежък физически труд на тези 166 лагеристи, както и правото на МВР да изпраща и други обществеоопасни лица.

Политбюро не взима такова решение, може би защото концлагерите са официално закрити, но и не закрива Ловешкия лагер. По такъв начин и с мълчаливото си одобрение Политбюро оставя концлагера да функционира извън закона (дори при закон, създаден от самата БКП), което води до създаването на безконтролен, извънредно жесток режим и множество садистични убийства.

Първият началник на лагера е полковник Иван Тричков, бивш началник на концлагера „Белене", а през 1960 г. началник става Петър Гогов, заместник-началник от „Белене". Според данните на лагерната администрация до закриването на концлагера през него преминават 1500 души, от които 150 загиват. Но тъй като въдворяването често е било само с устна заповед на Мирчо Спасов, броят и на въдворените, и на убитите вероятно е много по-голям. Кариерата край Ловеч е била превърната в лагер на смъртта.

В Ловешкия лагер е убит 60-годишният писател и журналист Любен Паунов, бивш лагерист в Белене. Според брат му той е бил въдворен, защото разказвал вицове за Тодор Живков. През септември 1961 г. там е садистично убит Александър Николов – Сашо Сладура, известен музикант и легендарен автор на вицове, в това число и за Тодор Живков. Той е въдво-

рен със заповед на Мирчо Спасов в лагера, където успява да издържи само няколко дни. [А]

През февруари 1962 г. сигнали за жестокостите в Ловешкия лагер са били внесени в ЦК на БКП от началника на следствения отдел на ДС Димитър Капитанов, от неговия заместник Гатю Гатев и от Иван Чуков, новия началник на поделение „Въдворяване и изселване". Това става без знанието на заместник-министъра генерал Мирчо Спасов, който отговаря и ръководи лагера. Актът по внасянето на сигналите в ЦК на БКП е възприет от генерал Спасов и от Тодор Живков (който е инициатор за създаването на концлагера) като политическа атака срещу тях. През март в лагера край Ловеч пристига комисия, за да направи проверка на сигналите. Комисията е изпратена от Секретариата на ЦК на БКП и в нея влизат Борис Велчев, Апостол Колчев, Никола Ангелов и Съботин Генов.

На 5 април на заседание на Политбюро на ЦК на БКП е обсъдена проверката на лагера в Ловеч, извършена през март от комисията на Секретариата на ЦК. Докладът описва непоносимите условия на живот и труд и физическото насилие. Основната отговорност пада върху Мирчо Спасов, който отговаря пряко за лагерите, но не става и дума за наказателна отговорност, а за партийно наказание и преместване на друга работа.

На заседанието на 5 април Тодор Живков се представя за изненадан от жестокия режим, успява да защити Мирчо Спасов, но нарежда лагерът да се закрие:

Това е безобразно досаден случай. Трябва да не допускаме такива случаи в бъдеще. Ние с нашето решение сме заложили основите за тези действия. Трябва занапред да ликвидираме заведения от подобен род. Ако е хулиган, да го съдим. Да се ликвидира лагерът. Навремето сме се увлекли. Нашето решение беше да отидат там и да работят. Сега няма нужда от лагер. Лагери ще създаваме при случай на война. Комисията да отиде да види какви са хората, които ще пуснем, кои ще пратим в затвора. Лагерът да се разпусне!

На 23 април са освободени всички 30 жени от лагера в с. Скравена, а до края на месеца са освободени 209 лагерници от Ловеч, 5 са предадени на съд.

[А] Назначената през юли 1990 г. от военната прокуратура лекарска експертиза, в която са ангажирани светилата на българското здравеопазване като проф. д-р Стойчо Раданов, ръководител катедра „Съдебна медицина" на МА, прави потресаващи изводи: „Лагерниците не са имали възможност да говорят помежду си, да поддържат контакт с външния свят, да предявяват претенции и оплаквания, да запазят личното си достойнство и самочувствие на човешки същества. Още при постъпването в лагера, както и по време на целия престой в него, повечето от тях са били жестоко и в повечето случаи безпричинно бити с тояги и гумени маркучи... Условията на живот са носили известен белег на неоправдан садизъм..." Петър Гогов: „Изпълнявахме само устни заповеди на Мирчо Спасов."

„Трудовата група" край Ловеч е закрита на 8 май със заповед на министъра на вътрешните работи Дико Диков.

Но не са забравени и хората, които са внеслите сигналите за жестокостите в лагера край Ловеч. В края на 1962 г. е освободен от МВР Димитър Капитанов, началник на следствения отдел на ДС. Той е назначен за заместник главен прокурор. Освободен е и първият заместник-министър на МВР Апостол Колчев, който като член на комисията за разследване на Ловешкия лагер е предложил на главния прокурор Минчо Минчев да образува следствие, преди Политбюро да е взело подобно решение.

През 1959 г. дипломатическите отношения между САЩ и България са възстановени и те откриват дипломатически представителства в съответните столици. През 1966 г. България и САЩ повишават равнището на дипломатическите си отношения с посолства вместо легации. Бавно започват да се възобновяват икономическите, техническите, научните и културните връзки.

Предаванията на „Гласът на Америка" на български език обаче са заглушавани. През 1960 г. в Пловдив е арестуван американски дипломат заради предоставянето на американска литература на българи. Всеки контакт с американци е опасен за обикновените граждани.

Съпротива, конспирации, нови преследвания

От май 1960 до август 1962 г. група под името БТРК (Български таен революционен комитет) разпространява в центъра на София „вражески и насочени против дружбата със СССР" позиви и изпраща писма до западни посолства. В групата влизат Борис Арсов, бивш лагерист от Богданов дол и Белене, Иван Хаджиев от Гоце Делчев, бивш член на БЗНС, лагерист в Богданов дол, Никола Чотов от с. Янтра, Великотърновско, офицер, уволнен през 1945 г. от армията, и Райне Райнов от Варна, бивш лагерист.

През май 1962 г. по време на посещението на Никита Хрушчов в България те разпространяват позиви срещу СССР. През август същата година групата е разкрита и на 1 декември членовете ѝ са осъдени. Борис Арсов получава присъда от 6 години строг тъмничен режим по обвинение, че е

> *членувал в организация, поставила си за цел да събори, подрони или отслаби народнодемократическата власт в НРБ чрез бунт.*

След като през 1970 г. Арсов излиза от затвора, той напуска страната нелегално през Югославия. От 1971 г. живее в Дания и следва икономика. През 1972 г. е избран в ръководството на Българския национален фронт

(БНФ) в Дания и на Българската лига за правата на човека. В края на същата година създава емигрантската организация „Български революционен комитет", който през април 1973 г. е преименуван в „Съюз на българските революционни комитети" (СБРК). Арсов започва да издава бюлетин „Левски", в който атакува остро комунистическия режим в София.

През януари 1974 г. ВГУ-ДС предлага план за физическото ликвидиране на Арсов с отрова, нож или с удар с тъп предмет по черепа, а първият заместник-министър на вътрешните работи генерал Григор Шопов утвърждава заповед за изпълнението му.

„Острото мероприятие" не е могло да бъде реализирано, но през април 1974 г. ДС осъществява секретна операция по отвличането на Арсов от Дания.

В България Арсов отхвърля предложението на ДС да сътрудничи в пропагандни мероприятия за дискредитирането на всички организации на „вражеската емиграция" и нейните лидери. Той е предаден на съда, който на 22 септември 1974 г. го осъжда на 15 години затвор по обвинение в шпионаж и саботаж (чл. 101 и 109 от НК) за това, че образувал и ръководил контрареволюционна емигрантска организация, целяща да събори властта в НБР чрез въоръжено въстание.

На 20 декември 1974 г. Борис Арсов е намерен обесен в килията си в Пазарджишкия затвор. Смъртта му официално е квалифицирана като самоубийство, извършено „посредством три вратовръзки", въпреки че още при довеждането му в България са му били иззети всички граждански дрехи.

Навръх Новата година 1962 г. най-неочаквано и светкавично се провежда трета обмяна на парите в съотношение 10:1 (един нов лев се получава за 10 стари лева). Мероприятието следва паричната реформа в СССР и трябва да съгласува валутните курсове на рублата и лева.

Избори за Народно събрание са насрочени за 25 февруари 1962 г. Отечественият фронт излиза с обща листа и печели изборна победа. За него са гласували 99,90% от гласоподавателите.

На 14 март е избрано новото правителство на Антон Югов. От състава му са извадени хората, които са имали най-силните позиции в МВР през 40-те и 50-те години – членът на Политбюро, министър на вътрешните работи от 1951 г. Георги Цанков, министърът на вътрешната търговия Руси Христозов (бивш министър на вътрешните работи от 1949 до 1951) и генерал-лейтенант Георги Кумбилиев (първи заместник-министър на вътрешните работи между 1951 и 1959). Преди това, в края на ноември 1961 г., Христозов и Кумбилиев са били остро критикувани в доклада на Живков пред ЦК.

На 5 април 1962 г. Политбюро на ЦК на БКП утвърждава

мероприятия против турчеенето на цигани, татари и българи с мохамеданско изповедание.

Партията открива нов фронт. С решението на Политбюро започва насилственото преименуване, фактически атака срещу българските мюсюлмани – засега срещу тези, които не са турскоговорещи, но се „турчеят". Процесът ще продължи включително до 1989 г. и ще предизвика неимоверни страдания при провеждането му, а последиците от този непровокиран и напълно излишен ход на Партията ще отекват дълги години след това.

По същото време – пролетта на 1962 г. – Политбюро се занимава с проблемите на творческата интелигенция, действителни и потенциални. Настъпилото разведряване в политическата атмосфера, започнало в СССР след смъртта на Сталин през 1953 г., е изиграло известна, макар и не толкова значителна, роля и в България. Обаче бунтовете в Източна Германия, Полша и Унгария са показали, че е опасно за режима да се заиграва с почини за либерализация или отслабване на натиска, който от 1944 г. опъва тъканта на нацията. Режимът в България, който си съперничи по жестокост със съветския, няма намерение да отстъпи нито половин крачка от завоеванията, които е постигнал.

Още през март 1961 г. Политбюро е започнало да се занимава с пропуските и грешките в провеждането на културната политика в България. С решение на Политбюро „За някои недостатъци в работата по списването на в-к „Стършел" главният редактор на хумористичния вестник Челкаш е уволнен и на негово място е назначен Асен Босев. Конкретният повод е публикувана епиграма на Радой Ралин „Каква реклама, стока като няма", но вестникът е критикуван, че се държи неприлично и отправя обиди към обществени и културни дейци. Публикуват се материали, които създават настроения против партийната политика и подхранват вражеската пропаганда. Посочен е специално Радой Ралин като автор на редица антипартийни и клеветнически сатирични произведения, който с поведението си разлага колектива на вестника. Радой Ралин, комунист и активен борец против фашизма, е уволнен.

На 11–19 април 1962 г. в Политбюро се провеждат срещи с писателите от Съюза на българските писатели (СБП), където са се оформили две неформални групи, които се борят помежду си. Едната е около председателя Георги Караславов и включва Славчо Васев, Павел Матев, Андрей Гуляшки, Камен Зидаров, Лозан Стрелков, Лиляна Стефанова и други писатели. Те имат влияние във висшите партийни ръководства и в Държавна сигурност, подкрепяни са от Тодор Павлов, почетен председател на СБП, председател на БАН и член на ЦК на БКП. Те разполагат и с всички властови позиции в СБП. В другата група са Емил Манов, Пенчо Данчев, Веселин Андреев, Леда Милева, за кратко Христо Ганев и Валери Петров, по-късно Богомил Райнов и Георги Джагаров. Писатели като Христо Ганев, Радой Ралин, Добри Жотев, Гочо Гочев, Давид Овадия и други се разграничават от борбите на писателските групи.

Въпреки че Караславовата група има славата на защитник на старото и догматичното, а „опозицията" иска демократизиране на литературните ин-

ституции, фактическата надпревара е за властта в СБП. Тодор Живков дава вид, че е на страната на опозицията срещу Караславов, и залага на алтернативната група. С оглавяването ѝ от Джагаров от нея излизат Емил Манов и Веселин Андреев. Тодор Живков, който разполага с пълна информация за писателите, насърчава борбите и се превръща в ухажван арбитър.

След два дни се събира пленум на ЦК на БКП, който обсъжда засилването на идеологическата борба в условията на активизирана западна пропаганда и се спира и на възникнали разногласия в комунистическото движение. Решава се да се ограничи публикуването на произведения от западни творци.

Следва – на 23–24 април 1962 г. – Национално съвещание по въпросите на идеологическата работа. На българските творци е заявено, че главната опасност на „идеологическия фронт" са опитите да се постави под съмнение правилността на линията на БКП и ръководната роля на Партията в културата, които отварят вратата пред „буржоазното влияние" и „идеологическата диверсия". Всяка критика към политиката на БКП обслужва буржоазното влияние и идеологическата диверсия.

На 3 ноември 1962 г. Тодор Живков е в Москва, където на среща със съветски ръководители обсъждат положението в БКП и вероятно получава съгласието на Хрушчов за свалянето на Антон Югов от поста министър-председател и отстраняването на партийните фигури от 50-те години от властови позиции в Партията.

На другия ден пленум на ЦК на БКП освобождава Антон Югов като министър-председател и го изключва от ЦК заради нарушаване на социалистическата законност и дейност срещу единството на Партията. Вълко Червенков също е изключен от БКП

> *заради създаване на чужда на марксизма-ленинизма обстановка в Партията и страната, за извършените груби нарушения на социалистическата законност и тежките вреди, нанесени на Партията и страната, за антипартийното му поведение след Априлския и Ноемврийския пленум на ЦК, за дейност, насочена против партийната линия и против единството на Партията.*

За „нарушаване на социалистическата законност" са изключени от ЦК и отстранени от длъжност ръководителите в репресивните органи през 50-те години Руси Христозов, Георги Цанков, Георги Кумбилиев, Иван Райков, Апостол Колчев и Христо Боев. Те си правят самокритика, декларират вярност към Тодор Живков и Априлската линия и заявяват, че ще работят предано, където и да ги изпрати Партията.

Главните конкуренти на Тодор Живков за властта в Партията, както и поддръжниците им, са отстранени, но по съветски образец те вече няма да бъдат съдени и убити, а само ще загубят позициите си и дори ще запазят някои от привилегиите си.

На VIII конгрес на БКП – 5–14 ноември 1962 г. – е приета 20-годишна програма за завършване строителството на социализма и изграждане на комунизма. Тодор Живков е предложен за министър-председател. Отчетени са 506 261 членове на БКП. В Политбюро новото поколение е представено от Митко Григоров, Живко Живков, Борис Велчев и Станко Тодоров. На 27 ноември е съставено правителство начело с Тодор Живков, в което заместник-председатели са Живко Живков, Станко Тодоров, Тано Цолов, Иван Михайлов и Пенчо Кубадински, както и Георги Трайков от БЗНС.

На 26 март 1963 г. Политбюро приема решение да се подготвят конкретни мероприятия за борба с буржоазното влияние сред младежта. Решението е по доклад на ЦК на ДКМС, в който се осъжда

обличането на младежите по западен маниер, захласването по западни марки коли, тълпенето пред кината за западни филми, все по-голямата популярност на кресливата джазова музика и на дошлия от Запад изкълчен танц „Туист", който с фигурите си навява еротика и пошлост, а освен това, поради неестествените движения на тялото, е вреден за здравето на танцуващите и предизвиква масови изкълчвания, повреди на коляновото капаче и развиване на сухожилията.

Западното идеологическо влияние сред младежта е една от главните теми на речта на Тодор Живков на 15 април 1963 г. пред събрани дейци на културата. В нея той критикува абстрактното изкуство, чуждопоклонничеството, откъсването на творците от народа и от социалистическото строителство и напада конкретни творци. Предишния месец Политбюро е било в Москва за среща със съветската творческа интелигенция, на която Хрушчов започва кампания срещу формализма и абстракционизма и атакува писателите Вознесенски и Аксьонов.

С окръжно на министъра на вътрешните работи Дико Диков от 2 ноември 1963 г. се нарежда да се проявява повишена бдителност към разказвачите на вицове –

представители на бившите експлоататорски класи", които „изливат мръсната си помия върху чистата и светла снага на нашата социалистическа родина... те съчиняват и разпространяват различни слухове и вицове, злостно клеветят и хулят Партията и народната власт, и най-отговорните партийни и държавни ръководители. В това кално дело те се допълват и от изметта на нашето общество – разните безделници, хулигани и др. престъпни елементи, които хулиганстват и нарушават обществения ред.

Агентурният апарат трябва да съобщава за всички лица, които разказват вицове и правят изказвания срещу партийната политика и най-отговорните партийни и държавни ръководители. Най-злостните разпространители

на антипартийни изказвания, вицове и слухове трябва да се предават на съд. Речено – сторено.

Същия месец е арестуван Боян Чинков, пловдивски архитект и автор на вицове. На съдебен процес през януари 1964 г. заради вицовете си той е осъден на 5 години лишаване от свобода и частична конфискация на имуществото.

Пленумът на ЦК на БКП от 14–15 май 1964 г., който е свикан за „издигане ръководната роля на Партията в българското общество", отново обвинява български творци, че смятат партийната линия за догматична и произведенията им са проникнати от черногледство.

На 9 декември 1963 г. се възобновява изселването по линия на Народната милиция и Държавна сигурност, временно прекратено след разкритията за Ловешкия лагер. Сега обект на репресиите са две нови категории нарушители на реда и спокойствието: разказвачите на вицове и партийните членове, които критикуват партийното ръководство, според официалната интерпретация – от прокитайски позиции.

В края на същия месец в София се води съдебен процес срещу Иван-Асен Христов Георгиев, обвинен, че от 1956 г. е извършвал шпионаж в полза на САЩ, като е предавал важна политическа информация за държавните структури, анализи на политическата обстановка и характеристики на партийни фигури. Той е член на БКП, доцент, бивш главен секретар на МВР, бивш съветник в българската легация в Париж и представителството при ООН, директор на Международния институт по космическо право. На процеса се дава необикновено голяма публичност. Георгиев е осъден на смърт чрез разстрел и е екзекутиран на 5 януари 1964 г.

Предложения за сливането на България със СССР

Епохално решение за съдбата на българската държава е взето на Пленум на ЦК на БКП, състоял се на 4 декември 1963 г. в София. Обсъжда се предложението на Тодор Живков за присъединяване на България към СССР, изразено като

> *по-нататъшно свързване и най-тясно всестранно сближение, а в перспектива и обединение на НРБ със Съветския съюз.*

Пленумът изготвя писмо до Хрушчов с предложение за *„сливането"*. Членовете на ЦК на БКП се изказват възторжено за присъединяването на България като република в семейството на великия Съветски съюз. Решението трябва да остане в тайна, докато присъединяването бъде добре подготвено, защото според Живков

великобългарският шовинизъм е много дълбоко вкоренен в някои среди и хора в нашата страна.

След десет години предложението за ликвидирането на българската държава и прехвърляне на територията и населението ѝ на чужда държава се подновява. На Пленум на ЦК на БКП от 17 до 19 юли 1973 г. за втори път след 1963 г. се обсъжда „сливането" със СССР. Членовете на ЦК на БКП аплодират идеята за присъединяването към Съветския съюз и възхваляват Тодор Живков за предложения документ

Основни насоки за развитието на всестранното сътрудничество със СССР в етапа на изграждането на развито социалистическо общество в НРБ.

Тодор Живков предупреждава документът да не бъде публикуван и дори да не бъде съобщаван на партийните членове в пълния си вид. При посещението на Брежнев в България през септември същата година е договорено да не се съобщава за споразумението между БКП и КПСС за присъединяването на България към СССР. За щастие или нещастие, зависи от гледната точка – мечтите на българските комунисти остават неизпълнени.

Начало на „преименуванията". Съпротива и нови конспирации против властта

Решенията от април 1962 г. за насилственото преименуване на помаците (българските мюсюлмани) и циганите са започнали да дават резултати, но не непременно такива, каквито са били очаквани. През декември 1963 г. се забелязва вълна от опити за изселване сред българите мюсюлмани вследствие на започналата смяна на имената им. Съпротивата се проявява първоначално в района на Доспат, където по-голямата част от жителите са мюсюлмани и са се включили в списъците за изселване. По-късно тези настроения са особено силни в районите на Сатовча, Белица и Якоруда, а от Рибново е изпратена делегация до турската легация в София. Такива делегации са изпратени и от Сърница, Лютово и други села от Пазарджишки окръг. През октомври и през ноември във велинградските села Костандово и Корова (сега Драгиново, четвъртото по големина село в България) стават хилядни демонстрации срещу ограниченията върху сюнета.

На 6 март 1964 г. се свиква съвещание на отдел „Пропаганда и агитация" на ЦК на БКП с окръжните партийни функционери в Родопите по работата с българомохамеданите. Според решението на Политбюро от 17 ноември 1956 г. Митко Григоров, член на Политбюро и министър, обяснява на участ-

ниците в съвещанието тезата на партийното ръководство и специално на Тодор Живков, че *„културната революция"* сред българомохамеданите има две съставки: връщане към българското национално самосъзнание и създаване на социалистическо самосъзнание и че тази политика трябва да се провежда търпеливо, дългосрочно и без насилия и извращения.

Политиката е провеждана от дълго време, но вече става ясно, че без натиск, насилствена принуда и сломяване на евентуална съпротива задачата ще бъде трудноизпълнима. Това личи от опитите за преименуване на българите мюсюлмани в Гоцеделчевско, предприети през март 1964 г. Първоначално се оказва натиск върху партийните членове да си сменят имената, за да служат за пример на останалите.

След преодоляването на съпротивата им със заплахи те сменят имената си, но запазват смяната в тайна. Градският комитет в Гоце Делчев решава да бъдат създадени специални комисии по преименуването във всяка община, в които да има представители на милицията. Под предлог, че провежда учения, армията също трябва да бъде на разположение за блокиране на селата. Предвижда се преименуването да бъде извършено с натиск, но без прилагане на сила.

На 30 март в Рибново цялото население излиза и оказва съпротива, комисията по преименуването е набита и гонена половин километър извън селото, а придружаващите я войници и милиционери стрелят във въздуха. След като силите на реда се изтеглят, жителите организират денонощно дежурство и опожаряват единствения мост, за да спрат достъпа до селото. Армията и милицията блокират селото, спрени са водоснабдяването и доставката на храни. На 31 март в Якоруда се провежда партийно събрание за преименуването, но хората се събират на площада и протестират срещу смяната на имената.

Съпротива има и в селата Брезница, Корница и Лъжница. Същия ден акцията по преименуването е отменена. Местните функционери (Кръстю Тричков и др.) са за насилствено преименуване, но Тодор Живков решава на преименуваните да бъдат върнати старите паспорти. ЦК изпраща комисия, която спира преименуването и хвърля вината за насилията върху местното партийно ръководство. Редът е възстановен през април.

На 12 май Политбюро излиза с решение, в което се осъждат грубите извращения и грешки при смяната на имената на българомохамеданите в Благоевградски окръг. Извършените насилия са осъдени и се упреква Окръжният комитет (ОК) на БКП в Благоевград и специално Кръстю Тричков и Съботин Генов, че грубо са нарушили решенията и указанията на ЦК на БКП и са заменили дългосрочната работа по комунистическото и национално осъзнаване на населението с кампанийност и насилия, свеждайки я само до смяната на имената.

Но и без враг е невъзможно да се мине: МВР и ОК на БКП трябва да вземат най-строги мерки срещу „реакционните и вражеските елементи в окръга", да се издирят организаторите и участниците в протестите и най-активните да бъдат съдени и изселени. Осъдени са 31 души. Изселени са 20 души, от които 5 души от Рибново и Осиково са изпратени в концлагера „Белене".

Концлагерът на Втори обект на остров Персин край Белене е отворен отново на 19 януари 1964 г. Сега той е наказателно общежитие за изселени лица, а на практика е място за лишаване от свобода без присъда на територията на действащия затвор. Намиращите се в него не достигат броя от 50-те години, но той е отворен за работа, широкодостъпен, използван периодично и функционира до 1977 г.

В края на октомври 1964 г. Партийното ръководство обсъжда предложението на министъра на външните работи Иван Башев да се разреши за първи път след 1950 г. изселването на желаещите български турци, за което Турция многократно настоява.

През април 1965 г. група от 29 мъже и жени мюсюлмани от Велинград успява да достигне до София и посещава съветската легация, Министерския съвет и ЦК на БКП с оплакване, че не им се разрешава свободно да поставят имена на децата си, не им дават хляб и не им разрешават да теглят от влоговете си. Организаторите на похода са изселени.

На 19 юли 1965 г. нова група от помаци от Велинград успява да достигне до София и е приета в ЦК на БКП, където се оплаква от смяната на имената. Трима от организаторите от с. Краище са изпратени в концлагера „Белене". При официално посещение на Тодор Живков в Турция от 20 до 26 март 1968 г. е подписана спогодба за изселване. Тя влиза в сила през март 1969 г., когато е ратифицирана от Турция. До края на ноември 1978 г., когато изтича срокът на спогодбата, се изселват около 115 000 етнически турци. Има единични случаи на принудително изселване.

Появила се е вътрешнопартийна опозиция, която може би има и идеологическа окраска. На 8 април 1965 г. е арестуван генерал Цвятко Анев, комендант на Софийския гарнизон, а Иван Тодоров – Горуня, бивш политкомисар на партизанския отряд „Гаврил Генов" и член на ЦК на БКП, се самоубива (или е убит) в дома си. Установява се, че Анев, Горуня и Цоло Кръстев, бивш командир на партизанския отряд „Г. Генов" и началник-отдел в МВнР, са създали през октомври 1964 г. конспиративна група за борба с

ревизията на марксизма-ленинизма и отстъпването пред американския империализъм, извършвани от партийното ръководство.

Виждали са като алтернатива политиката на китайската компартия. На 12 април са арестувани и останалите от групата. Обвинени са в замисъл да извършат преврат с участие на военни части по време на пленум на ЦК.

Девет души са осъдени на затвор от 8 до 15 години, а 192 души получават партийни и административни наказания. Не е напълно ясно дали тези 192 души са били част от конспирацията.

С Решение на Политбюро от 6 юли 1965 г. ДС се отделя от МВР и става Комитет за държавна сигурност (КДС). Той ще се занимава с борбата „изключително против враговете на народа и социализма", а за МВР остава борбата с битовата престъпност. Повече от 20 години след установяването на „народната" власт в България се създава Комитет с ранг на министерство за борба с враговете на социализма! За председател на КДС е назначен Ангел Солаков, първи заместник-председател е генерал Мирчо Спасов, заместник-председатели са генералите Григор Шопов и Минчо Агаин.

Избори за Народно събрание се провеждат на 27 февруари 1966 г. И този път ОФ печели 99, 85% от гласовете. На първата сесия на 12 март Тодор Живков е преизбран за министър-председател.

В началото на септември 1966 г. в София и няколко други градове са разпространени по пощата 500 позива-обръщения на Съюз за независимост и възход „Левски" (СНВ-Левски). Те са адресирани до предстоящия IX конгрес на БКП и съдържат искания в 9 точки, между които излизане от Варшавския договор и свободни избори.

СНВ-Левски е създаден през 1965 г. от Антон Машев, 27-годишен, Алфред Фосколо, 23-годишен, Петър Бояджиев, 24-годишен, Александър Иванов, 26-годишен. През следващите две години в него се включват 28 души.

Групата е разкрита и участниците в нея са арестувани: на 15 август 1968 г. Държавна сигурност арестува Петър Бояджиев, на 28 август – Алфред Фосколо. На 4 и 6 септември са арестувани Александър Иванов и Райна Аръшева. Обвинени са в шпионаж, вероятно защото Фосколо е френски гражданин. Съдебният процес срещу тях започва в София на 6 януари 1969 г. След десет дни се четат присъдите. Георги Костов, емигрант във Франция, обвинен в шпионаж, получава смъртна присъда задочно; Алфред Фосколо – 15 години затвор; Петър Бояджиев – 12 години; Александър Иванов – 10 години; Антон Машев, емигрант във Франция – 14 години задочно, съпругата му Лидия, също емигрант – 7 години задочно. Райна Аръшева, която не е била посветена в съществуването на нелегалната организация, е осъдена на 6 месеца затвор и изтърпява присъдата си, защото не се е съгласила да се откаже от приятеля си, по-късно неин съпруг, Фреди Фосколо.

През 1966 г. получава първата си присъда – 6 години лишаване от свобода – фоторепортерът на вестник „Земеделско знаме" и поет Георги Заркин. Обвинението срещу него е за разпространяване на антикомунистически позиви и конспиративна дейност. Съществуват сведения, че е бил свързан с вътрешнопартийната опозиционна група на Горуня и генерал Анев.

В Старозагорския затвор, където излежава присъдата си, Заркин получава още две вътрешни присъди за писане на контрареволюционна литература и заради гладната си стачка в подкрепа на чехословашките събития. На 7 август 1977 г. по нареждане на ДС е убит в Пазарджишкия затвор от двама криминални затворници малко преди предстоящото му освобождаване поради излежани присъди.

На пленум на ЦК на БКП от 23 март 1967 г. Председателят на КДС генерал Ангел Солаков докладва, че през периода 1963–1966 г. „престъпна дейност с политически оттенък" са имали 5260 младежи и девойки на възраст от 15 до 28 години, от които 718 са участвали в „нелегални младежки контрареволюционни организации, във вражеска агитация и пропаганда, кражба на оръжие и терор".

През 1963 г. е била разкрита нелегална младежка група в Перник и нелегална младежка контрареволюционна организация в Габрово. Младежи от с. Бели Искър създали контрареволюционна група, която си поставяла за цел да вдигне язовира във въздуха. „Връх на контрареволюционната дейност" за този период били извършените от младежи в Шумен терористични актове.

От 1963 до 1966 г. 4192 младежи са извършили опит или подготовка за бягство през граница, от тях 407 са успели да избягат, а 25 били убити. Под влияние на *„китайската пропаганда"* са били групата на Захари Харалампиев Свинарски и Петрана и Пенчо Стоилови, разкрита през 1963 г., групата на Т. Златков в ДИП „Комуна" в София, разкрита през 1963 г., групата на Методи Ташев в Казанлък, разкрита през 1964 г., групата на Горуня и Цоло Кръстев през 1965 г., групата на Лиляна и Методи Десови и Иван Марваков в Перник, разкрита през 1966 г., прокитайска група в Ямболски окръг, разкрита в началото на февруари 1966 г., група на Георги Заркин за въоръжена борба срещу народната власт и др. Само през 1966 г. са били разкрити 12 нелегални групи със 101 осъдени лица.

В изпълнение на решението на Политбюро от 18 октомври 1966 г. за „Борба срещу идеологическата диверсия на противника и враждебните прояви на контрареволюционните и националистически елементи" със заповед на председателя на КДС от 17 ноември 1967 г. се създава Шесто управление – КДС. Целта е да се централизира и да се отдели от контраразузнаването „борбата срещу различните нелегални и полулегални организации и групи, националистическата и сепаратистката дейност, терора, измяната на родината, идеологическото разложение сред интелигенцията и младежите, дейността на задграничните религиозни центрове и организации".

За Шесто управление – КДС са отпуснати 175 щатни бройки.

Деветият конгрес на БКП се провежда в София от 14 до 19 ноември 1966 г. Отчетени са 571 005 членове на Партията. Присъстват представители на 70 комунистически и работнически партии от целия свят. Представени

са директивите за новия петгодишен план на България – 1966–1970 г. Националният доход трябва да нарасне с 50%, промишлената продукция – с над 70%, а производителността на труда – с 40–45%. В селското стопанство е предвидено нарастване с 30% в сравнение с 1965 г.

Приключена или не кампанията за преименуване на българите с мюсюлманско вероизповедание, на 21 ноември 1967 г. Политбюро взима решение „за решително подобряване на работата сред турското население и за неговото пълно приобщаване към нашия народ".

Но на социалистическия хоризонт се задава нова буря.

Пражка пролет. Участие на България в нахлуването в Чехословакия

Януари 1968 г. е началото на т.нар. Пражка пролет – опит за построяване на *„социализъм с човешко лице"* и политическа либерализация в Чехословакия. Пленум на ЦК на чехословашката комунистическа партия избира за първи секретар реформатора Александър Дубчек. Президент на страната става генерал Лудвиг Свобода, репресиран по време на сталинизма.

Отменена е цензурата (частично), откриват се дискусии в пресата, създават се полунезависими политически клубове. През април програмата за либерализация на Дубчек признава свободата на словото, на придвижване, включително на пътуване в западните страни, на дебати и на сдружаване, обещава парламентарен контрол върху репресивните органи и по-голяма роля на съда, федерализация на Чехословакия. Но общественият натиск е за все по-радикална демократизация.

Същия месец на 11 януари първият заместник-началник на КДС генерал Мирчо Спасов изпраща окръжно до началниците на окръжните управления на КДС

Относно мерките за пресичане на вражеските прояви и действия във връзка с решенията на ЦК на БКП и Министерския съвет от 29.12.1967 г.

Генералът нарежда *„вражеските"* коментари по увеличаването на цените да бъдат пресичани с решителни мерки като даване под съд и изселване.

На съвещание в Дрезден на партийните и държавните ръководители на страните от съветския блок, посветено на ситуацията в Чехословакия от 23 март 1968 г., Дубчек е остро критикуван от Валтер Улбрихт, от Владислав Гомулка и от Тодор Живков, които са за използване на *„всякакви средства, включително военни"*. Съветският лидер Леонид Брежнев преценява, че

компартията е загубила управлението на страната. Най-сдържан е унгарският ръководител Янош Кадар, който намира, че не може да се говори за контрареволюция и че чехословашката компартия ще се справи с положението.

Политбюро на ЦК на БКП обмисля мерки за спиране на информацията за събитията в Чехословакия, като съобщенията ще се изработват само от БТА и „Работническо дело". Решава се също да не бъде допуснато публикуването на полемични статии в печата и да се „подобри работата на Партията с интелигенцията, младежта и особено студентите".

На пленум на ЦК на БКП се обсъжда Пражката пролет. Мнението на мнозинството е:

Ако Чехословакия не успее да се справи с контрареволюцията, то ние сме длъжни да се намесим и да я спрем.

В началото на април съветските посланици в ГДР, Полша, Унгария и България информират ръководствата на тези страни, че в Чехословакия действа антидържавна група, която поддържа връзка с лидера на буржоазната емиграция Павел Тигрид. Висши представители на КГБ информират комунистическите лидери, включително Дубчек, че САЩ осъществяват оперативен план за тайни операции срещу страните от социалистическия лагер.

На 8 май в Москва ръководителите на България, ГДР, Полша, СССР и Унгария обсъждат ситуацията в Чехословакия. Разисква се идеята за военно решение. Против е единствено унгарецът Янош Кадар; Румъния отсъства от разискванията.

В средата на юли на среща във Варшава ръководителите на България, ГДР, Полша, СССР и Унгария (Дубчек отказва да участва, Румъния също отсъства) остро осъждат политическата линия на чехословашката партия. Открито се настоява за военна интервенция. Тодор Живков предлага да се действа с военна сила, защото

без нашата решителна подкрепа здравите сили в страната трудно ще се организират... те трябва да почувстват подкрепата на нашите въоръжени сили, помощта на Варшавския договор.

Леонид Брежнев говори за колективната отговорност на социалистическите страни за съдбата на социализма във всяка една от тях и така за първи път очертава идеята за *„ограничения суверенитет"* или *„доктрината Брежнев"*. Участниците в срещата изпращат колективно предупредително писмо до чехословашките комунисти.

От 21 до 27 юли български военни части, подготвящи се за нахлуване в Чехословакия, са изнесени в бази на СССР. Бойни заповеди на министъра на народната отбрана на НРБ № 001, 002 и 003 определят 12-и и 22-ри мото-

стрелкови полк за участие в „учение на Въоръжените сили на страните от Варшавския договор" на територията на СССР и ги преподчиняват на главнокомандващия Обединените въоръжени сили.

12-и мотострелкови полк (Елхово) е вдигнат по тревога и с нощни маршове се изнася до военноморската база Атия, откъдето след няколко дни по море е транспортиран в Съветския съюз – Жлятино, Мукачевски район, Закарпатска област. 22-ри мотострелкови полк (Харманли) е вдигнат по тревога и от летище Узунджово до 29 юли е транспортиран с военнотранспортни самолети в СССР – гр. Коломия, Лвовска област. Числеността на двата полка е 2164 души. Извършва се ускорена подготовка на личния състав, техниката и въоръжението, бойни стрелби и показни занятия.

На 1 август командирите на 12-и и 22-ри мотострелкови полк получават бойните задачи на частите. 12 МСП, в състава на съветската 128-а мотострелкова дивизия, да се изнесе по маршрута Жнятно, Кошице, Банска Бистрица, да овладее района на Банска Бистрица и Зволен в Словакия и да установи контрол върху административно-политическите и военни обекти: летище Зволен, пощата, телеграфа, радиото, клубовете на политическите партии, милицията, казармите и армейските складове. 22 МСП да бъде прехвърлен от летище Коломия в СССР на летищата „Рузине" и „Водоходи" край Прага и да организира кръговата им отбрана, като не позволява излитането на граждански и военни чехословашки самолети или самолети на капиталистически страни. При нужда полкът да изпрати сили в Прага за съдействие на съветската 7-а въздушнодесантна дивизия.

По същото време (28 юли – 6 август) в София се открива IX световен фестивал на младежта и студентите. Чехословашките представители предизвикват голям интерес сред младежите и тревога във властите. Мигновените реакции са предвидими – репресии. Над 500 души са изселени от София и от големите градове като активен вражески и криминален контингент, част от тях са изпратени в концлагера „Белене", а жените са въдворени в новооткрит концлагер в с. Ножарево.

На 3 август в Братислава се събират лидерите на комунистическите партии на СССР, България, Унгария, ГДР и Полша с чехословашкото ръководство. Приета е декларация, която обявява, че

> *собственият национален път към социализма може да е* ***единствено в рамките на марксизма-ленинизма, при ръководна роля на комунистическата партия*** *и социалистическа национална икономика.*

Защитата на завоеванията на социализма във всяка една братска страна е прогласена като основен интернационален дълг на всички социалистически държави. След две седмици на разширено заседание на Политбюро на ЦК на КПСС е взето решение за военна интервенция в Чехословакия.

На тайно съвещание в Москва на 18 август се събират Леонид Брежнев, Янош Кадар, Владислав Гомулка, Валтер Улбрихт и Тодор Живков. След констатация, че всички политически средства за въздействие върху ръководството на чехословашката компартия са изчерпани, е одобрено решението на съветското Политбюро за военна интервенция на войските на Варшавския договор в Чехословакия.

На следващия ден министърът на народната отбрана на НРБ отдава бойна заповед № 004 за безпрекословно изпълнение на възложените от главнокомандващия Обединените въоръжени сили задачи *„по разгрома на вражеските елементи"*. Следва Строго секретно Постановление № 39 на Министерския съвет на НРБ за „участие с въоръжени сили за оказване помощ на чехословашкия народ в борбата му срещу контрареволюцията".

Военните действия започват на 21 август. 12-и МСП преминава държавната граница на ЧССР в колона със съветската 127-а гвардейска мотострелкова дивизия. 22-ри МСП е стоварен на летищата „Рузине" и „Водоходи" и поема от съветската 7-а въздушнодесантна дивизия обектите за охрана и кръгова отбрана.

През нощта на 21 срещу 22 август в центъра на София са разпространени листовки:

Хора, спите ли, хора, събудете се. Днес вашите деца убиват свободата, утре ще убиват хора, недейте позволява.

По същото време тече съдебен процес срещу ръководителите на създадената през 1966 г. Марксистко-ленинска българска комунистическа партия – нелегална, която си е поставила за цел да продължи делото на Горуня за борба срещу Тодор Живков. Той се провежда от 19 до 24 август. Осъдени са – с присъди от 5 до 10 г. затвор – Михаил Докторов, Иван Младенов, Стоян Куцаров, Найден Найденов и Дончо Й. Дончев.

При настъплението на частите от Варшавския договор чехословашкото партийно и държавно ръководство е арестувано от съветските войски и отведено в Съветския съюз. На 26 август Тодор Живков участва в съвещание в Москва на ръководителите на България, ГДР, Полша, Унгария и СССР и арестуваните чехословашки ръководители. Постепенно напрежението в Чехословакия приключва, страната и населението се примиряват с неизбежното, инсталирано е ново правителство, президент и партийно ръководство. Войските на страните от Варшавския договор остават в Чехословакия още два месеца, за да осигурят ред и покорност.

На 22 октомври започва изтеглянето на българските части от Чехословакия. До 30 октомври те се завръщат в гарнизоните си в Елхово и Харманли. ВКР е „предотвратило измяна на родината" – бягството на редник Константин Стоянов от 12 МСП, който е арестуван и предаден на

Следствения отдел на ДС. В същия полк е направен опит за самоубийство. Единствената жертва в кампанията е младши сержант Николов от 22 МСП, който на 9 септември е отвлечен и убит.

Чехословашкият опит за създаване на *„социализъм с човешко лице"* е потушен със сила, а светът научава за „Доктрината Брежнев", която забранява промени в режимите на страните от социалистическия лагерно, които не са предварително одобрени и регламентирани от Москва.

Чехословашкият опит за промяна е трети поред – след Полша и Унгария в 1956 г., но той спомага да се установи прецедент за бъдещи действия и последиците му са според очакванията. Противниците на социалистическия лагер в Студената война получават още едно сериозно предупреждение за ненамеса във вътрешните работи на Съветския блок, а поданиците на Империята – от Варшава, Прага и Будапеща до Букурещ и София, трябва да осъзнаят строго ограничения си суверенитет и да се примирят с неизбежното.

Бележки
Втора част. Втора глава

Партийни пленуми и V конгрес с решения, национализации, държавни планове и мероприятия – БКП Ист. справочник, Хронологията. 60 000–70 000 изключени от БКП – Wikipedia.

Арестуването на Трайчо Костов, процесът и съветски военни части в София – Баев. Обвинителният акт срещу Костов и бележките на Сталин – фонд 4, Централен архив на ФСБ в Москва, по Баев. Изтезанията на Богданов – книгата му. Процесите след този на Трайчо Костов – по Хронологията. За военните заводи – вж. МО, Информационен център *Кой уби българското оръжие. Чистките и репресиите срещу водещи специалисти в отбранителната промишленост,* 29.5.2015.

За депутата Георги Петков – лични спомени на автора. Репресиите след отвличането на самолета – по Хронологията. „Сините шапки", тайният лагер – също. Генерал Вранчев и Х–11 – вж. сборника „Горяните" на ДАА, Шарланов (1995), също о.з. ген. полк. Кирил Косев – *„Не пипайте досиетата на предано служилите на България родолюбци"*, в-к „Нова зора", брой 30, 1 август 2006.

Вълко Червенков за културата в 1948 г. – вж. Галерия министри на културата, сайт на правителството. Чуждите училища – лични спомени. Гоненията и процесите срещу протестантите – http://eabulgaria.org/?page=about#sthash.l0uufdDS.dpuf, ДС.сом: Пастор Бедрос Алтунян, *Гоненията на християните – държавна политика при комунистическия режим,* 20 ноември 2014. Жоро Цветков (1991). За католиците – Жоро Цветков (1994), също Broun, J. A. (1983) и (1986) и Drenikoff, K. G. По едно време само в зловещия концлагер Белене (на остров в р. Дунав) са се намирали 216 православни свещеници – вж. Tzanov, също Pundeff (1990) за католици и протестанти. Свещениците в Белене – и лични спомени.

Турските изселвания – Хронологията. За ранното „Белене" – сайта factor, 27/08/16. Броят на лагеристите в 1952 г. – и по лични спомени. Вж. Rummel (1997). За концлагера Белене и други ТВО, изселвания, въдворявания и произволни арести трудът на Скочев е незаменим, напълно достоверен и пълен (923 с.).

Изборите 1949 – Тодор Галунов, *Избори и реформи през 1947–1952 г.* във Фондация Хермес либерална библиотека, 30 април 2011. Колективизацията и селските вълнения – Хронология.

Горянското движение – разнообразна литература и немалко извори. Вж. сборника „Горяните" на ДАА, Асенов (1994), Веселин Ангелов (2006), Цанев, Баталов (баща му и братята му са били партизани и ятаци преди 9.09.1944 г., а след това – горяни), Димитър Табаков (участник в работата на радио „Горянин"), Радостина Георгиева, Стойко Стоянов. За първите горяни и специално в Западна България – Н. Илиев (2004, двете книги), (2006), (2009), (2011). Вж. също http://www.bgnes.com/bylgariia/obshchestvo/4475654/. Професор Диню Шарланов (1999) определя броя на горяните 4100 души, от които 1600 убити.

За тютюневата стачка в Пловдив – вж. сайта на Хр. Марков – toross. Процесът срещу инженерите в 1953 г. – Г. Н. Василев (участник в процеса). 26 тона българско злато – Цеков. Лагерът край Ловеч, бел. 31 – inter alia Христов, (2014), препечатано от в-к „Демокрация", 1999 – с изобилни сведения относно лагерната система и нейната диалектика.

За Горуня и генерал Анев вж. Зарков. За Фестивала 1968 г. – КРДОПБГДСРСБНА (2016 – ДС и Младежкият фестивал 1968 г.). За Фосколо вж. изказването му на конференцията „Изстраданата европейска мечта на България (1944–1989)", 2011 г.